

KLASİK FIKIH USÛLÜNDE TAKLİDİN BİLGİ VE AMEL DEĞERİ: TARAFLARI VE KONUSU AÇISINDAN

Dr. Adem YIGIN*

Özet: İslam toplumlarının bilgi ve amel ile ilişkisini düzenleyen kavramlardan biri olarak taklîdin bilgi ve amel değeri genel bir bakışla bir başka makalede incelenmişti. Söz konusu makalede azınlığı oluşturan “mutlak taklîd taraftarları”nın karşısında büyük çoğunluğun taklîde karşı olduğu ortaya konulmuş, bazı durumları bu yaklaşımlarından istisnâ etmeleri dolayısıyla büyük çoğunluk “istisnâlı red taraftarları” olarak ifade edilmişti. Burada istisnâlı red taraftarlarının diğer bir ifadeyle büyük çoğunluğun karşı çıktığı ve geçersiz olarak değerlendirdiği taklîdden meşruiyet açısından istisnâ ettiği durumlar ele alınacaktır. Bu çerçevede tarafları ve konusu açısından taklîdin bilgi ve amel değeri usûlcülerin bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Taklîd, Bilgi Değeri, Amel Değeri, Âlim, Mukallid, Akli/İtikâdî Konular, Şer’î/Fer’î Konular.

The Epistemological and Practical Value of the Imitation in the Classical Islamic Legal Theory: In Terms of It's Parties and Subjects

Abstract: The epistemological and practical value of the imitation, as one of the concepts that regulate the Islamic societies’ relationship with knowledge and deeds, was examined in another article with an overview. In the article, it was set forth that the great majority of scholars opposed the imitation against “absolute imitation supporters” who were in the minority. The great majority of scholars were stated as “exceptionally rejection supporters” because of their exception in some cases of their rejection of the imitation. Herein, it is examined the cases the cases that exceptionally rejection supporters, i.e. the great majority, exempted from the imitation which they oppose and deem as invalid in terms of legitimacy. In this framework, it is presented the epistemological and practical value of the imitation in terms of the parties and subjects from muslim jurists’ point of view.

Keywords: Islamic Legal Theory, Imitation, Epistemological Value, Practical Value.

Usûlcülerin büyük çoğunluğu Allah’ın kelâmına, Hz. Peygamber’in sünneti-ne ve icmâa uyulması gibi bazı uyma şekillerini taklîd olarak değerlendirmemiş, onları *anlam bakımından taklîdden istisnâ* etmiştir. Bunların dışında bazı uyma şekillerini ise anlam bakımından taklîd olarak isimlendirse de *meşrûiyet açısından taklîdden istisnâ* etmiş ve onların geçerliliğini onaylamıştır. Diğer bir ifadeyle büyük çoğunluk, genel olarak karşı çıktığı taklîdin bazı durumlarda geçerliliğini kabul etmiş ve yasaklanmış taklîdden bu durumları istisnâ etmiştir. Bu makalede söz konusu istisnâların neler olduğu ve bu istisnâlara bağlı olarak taklîdin bilgi ve amel değerinin nasıl algılandığı soruları üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda

* TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İslâm Hukuku, ademygn@hotmail.com.

taklîdin bilgi değeri denildiğinde taklîd edilerek başkalarına uyulması durumunda mukallidde bir bilginin ortaya çıkıp çıkmadığı ve ortaya çıkıyorsa ne tür bir bilginin ortaya çıktığı sorusuna; taklîdin amel değeri denildiğinde ise bu bilginin amel açısından bağlayıcılık derecesinin ne olduğu sorusuna cevap aranacaktır. Burada sadece usûl eserleri esas alınacak, taklîdin bilgi ve amel değeri ile doğrudan ve birinci derecede ilişkili olmayan ancak usûl eserlerinde taklîd konuları çerçevesinde tartışılan detay meselelere yer verilmeyecektir.¹ Kendine has bir ihtiva kazanmış olan İmâmiyye'nin taklîd anlayışı, kendi bütünlüğü içerisinde ele alınmasının daha isabetli olacağı düşüncesiyle araştırma alanına dahil edilmeyecektir. Aynı şekilde konuyla ilgili kavram ve tartışmalar, tarihsel gelişim ve geçirilen evreler açısından değil doktrinel mahiyetleri esas alınarak teorik bir zeminde incelenmeye çalışılacaktır. Öte yandan usûlcülerin, taklîdin bilgi değeri ve amel değeri ile ilgili meseleleri ayrı ayrı ele almak yerine birbirleriyle iç içe ve birbirlerini tamamlar şekilde tartıştıkları görülmektedir. Burada konunun daha iyi anlaşılması ve tekrarların önlenmesi amacıyla zikri geçen gelenek devam ettirilecek, ilgili değerlendirmeler yeri geldikçe yapılmaya çalışılacaktır.

Çoğunluk tarafından *anlam bakımından* taklîd olarak isimlendirilse de *meşrûiyet açısından taklîdden istisnâ edilen uyma şekillerinin*, taklîd konusundaki gerçek tartışma alanını oluşturduğu söylenebilir. Burada söz konusu uyma şekilleri, *taklîdin tarafları* ve *taklîdin konusu açısından* olmak üzere iki temel noktadan hareketle değerlendirilerek zikredilen açılardan taklîdin bilgi ve amel değeri ortaya konulmuş olacaktır.

I- TARAFLARI AÇISINDAN TAKLÎDİN BİLGİ VE AMEL DEĞERİ

Kendilerine uyulacak olanlar, *hata etmeyecekleri bilinenler* ile *doğru olma ve yanılma ihtimâli olanlar* şeklinde iki grupta değerlendirilebilir. Hz. Peygamber'e ve icmâ edenlere uyma ilk grub altında yer alır. Doğru olma ve yanılma ihtimâli olanlar ise, âlimlerdir (müctehid, müftü, fakih). İlk gruba, herkesin uyması gerekir. İkinci gruba uyacaklara gelince, bunlar, başta âmmî (mukallid, müsteftî) sınıfı olmak üzere aşağıda ele alınacaktır. Burada âlim, ictihâd edebilecek seviyede delile dayalı dînî bilgisi olanları, âmmî ise başka alanlarda bilgi sahibi olsa da ictihâd edebilecek seviyede dînî bilgisi olmayanları karşılar.² *Âlimin âmmîyi ve âmmînin âmmîyi* taklîdinin,

1 Detay meseleler ile mukallidin taklîd edeceği âlimde arayacağı vasıflar, hayatta olmayan müctehidin taklîd edilmesi, mukallidin bir müctehidin görüşüyle fetva vermesi, tek mezhebe bağlılık, mezhep görüşünün tek doğru olduğuna inanma zorunluluğu, mukallidin üstün olduğuna inandığı bir görüş varken ondan daha düşük değerde olduğunu düşündüğü bir görüşle amel edip edemeyeceği, mezhep içi görüşlerin hiyerarşisi ve mezhep içi iftâ usûlü, mezhep değiştirme, birden çok görüş ya da mezhep arasında tercih ve telif gibi meseleler kastedilmektedir.

2 Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Zerkeşi, *el-Bahrû'l-muhît fi usûli'l-fık'h* (göz.geç. Ömer Süleyman Eşkar; haz: Abdülkadir Abdullâh el-Âni), y.y. 1992, VI, 277; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havâlî Şevkânî, *İrşadi'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min ilmi'l-usûl* (nşr. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk), Beyrût 2000, s. 861; Eyyüp Said Kaya, "Taklid", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 461-462.

cehâlete uyma manasına geleceği için câiz olmayacağı hem şer'î hem de aklî açıdan açıktır ve bunda ihtilaf yoktur. Bu durumda, tartışma konusu olarak *âmmînin âlimi* ve *âlimin âlimi* taklîdinin bilgi ve amel değeri konuları ortaya çıkmaktadır.

A- ÂMMÎNİN ÂLİMİ TAKLÎDİ

Âmmînin âlimi taklîdi konusunda, bazı usûlcüler câiz ifadesini kullanırken bazıları bunu vâcib görürler.³ İlk etapta usûlcülerin kullandığı “cevâz” ve “vücûb” ifadelerinin birbiriyle çeliştiği sonucu çıkarılabilirse de, her birisinin diğerini tamamlayan kendine göre geçerli bir anlam alanının bulunduğu söylenebilir. “Âmmînin âlimi taklîdi câizdir” denildiğinde, ictihâd ehliyetini elde etmeye yönelme ihtimâlinin karşısında tercih edilebilecek diğer şıkka (taklîd etme) işaret söz konusudur. Bu durumda, bir âmmînin ictihâd eliyetini elde etmeye yönelmesi şikkına mukabil bir âlimi taklîd etmesinin de câiz olduğu ifade edilmiş olmaktadır. Ayrıca “âmmînin âlimi taklîdi câizdir” ifadesinde, henüz kendisi ile amel zorunluluğu ortaya çıkmamış hükümlerin kabulündeki taklîdin meşrûiyetine de atıf vardır. “Vâcibdir” denildiğinde ise, ictihâd ehliyetini elde etme kapasitesi olmayan ya da kendisi için ilgili hükümle amel zorunluluğu ortaya çıkmış âmmî için taklîdin gerekliliğine dikkat çekilmiş olmaktadır. Bu ayrımı ihtivâ edecek şekilde, söz konusu usûlcüler açısından âmmînin âlimi taklîdinin gerekli olduğu söylenebilir. Bazıları bu görüşü cumhura nispet ederken, bazıları ise bu konuda icmâın bulunduğunu iddia etmektedir.⁴ Bu konudaki icmâ iddiası tartışmalı olsa da, usûlcülerin büyük çoğunluğunun âmmînin âlimi taklîd etmesi gerektiği görüşünde olduğu söylenebilir.

3 Nitekim Ebu'l-Hüseyn el-Basrî (ö.436/1044), Debûsi (ö.430/1039), Şîrâzî (ö.476/1083), Semerkandî (ö.539/1144) ve Hamevî (ö.1098/1687)'ye göre şer'î hükümlere ulaşma yollarını bilmeyen âmmînin bir âlimi taklid etmesi ve onun sözüyle amel etmesi câizdir [Muhammed b. Ali Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi usulî'l-fikh* (nşr. Muhammed Hamidullah), Dimaşk 1965, II, 934; Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer Debûsi, *Takvimiü'l-edille* (nşr. Halil Muh-yiddin el-Meys), Beyrut 2001, s. 391; Ebû İshâk Cemâleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf Şîrâzî, *el-Luma' fi usulî'l-fikh* (nşr. Yusuf Ali Bûdeyvi), Dimaşk 1416/1995, s. 252; Ebû Bekir Alaaddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed Semerkandî, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-'ukûl fi'l-usûl* (nşr. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî), Bağdat 1987, II, 950; Hamevî, *ed-Dürri'l-ferid fi beyâni hükmi't-taklid*, s. 68-69]. Cessâs (ö.370/980), Gazzâlî (ö.505/1111), İbn Kudâme (ö.620/1223), Âmidî (ö.631/1233), Zerkeşî (ö.794/1392), Nablûsî (ö.1143/1731) ve Dihlevî (ö.1176/1762)'ye göre ise, âmmînin fetvâ sorması ve âlimlere tâbi olması vâcibdir [Ebû Bekir Ahmet b. Ali er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), İstanbul 1414/1994, IV, 281; Ebu Hamid Huccetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl* (nşr. Hamza b. Zühayr Hafız), Cidde ts., IV, 147; Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir ve Cennetü'l-münâzir fi usulî'l-fikh 'alâ mezhebi'l-imâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Abdülkerim b. Ali Nemle), Riyad 1415/1994, III, 1018; Ebû'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim Âmidî, *el-İhkâm fi usulî'l-ahkâm*, Kahire 1968, IV, 193, 197-198; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhit*, VI, 280, 283; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 868; Abdülganî b. İsmail b. Abdülganî ed-Dimaşkî Nablûsî, *Hulâsatü't-tahkik fi beyâni hükmi't-taklid ve't-telfik; Kitâbü'l-hadikati'n-nediyye şerhu't-tarikati'l-Muhammediyye*, İstanbul t.y., s. 4-5; Şah Veliyullah Ahmed b. Abdîrrahim Dihlevî, *İkdû'l-cid fi ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklid*, Kahire 1978, s. 46-48, 55].

4 Nitekim Zerkeşî dört mezhep imamının, Âmidî muhakkik usûlcülerin âmmînin taklidini gerekli gördüklerini ifade eder (Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 197; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhit*, VI, 280). Genel bir değerlendirme yapan Zerkeşî bu görüşü cumhûra Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, fakih ve kelamcılarının çoğunluğuna nispet ederken, İbn Abdilber (ö.463/1071) ve Hamevî âmmînin âlimi taklîdinin gerekliliği konusunda icmâ bulunduğunu belirtir. (Basrî, *el-Mu'temed*, II, 934-935; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhit*, VI, 283; Hamevî, *ed-Dürri'l-ferid fi beyâni hükmi't-taklid*, s. 68-69). İbn Abdilber'in görüşünün kendi ifadeleriyle karşılaştırılması açısından bk. Ebû Ömer Cemâleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî İbn Abdülber, *Câmî'ü beyâni'l-ilm ve fazlihi*, Beyrut ts., II, 115.

Ezici çoğunluk karşısında Bağdat Mu'tezilesi (Kaderiyye)'nden bazıları, taklîd edilen kişinin ictihâdının doğruluğu, incelemeyi takiben delili ile ortaya çıkmadıkça âmmînin âlimi taklîdini câiz görmez.⁵ Herkese delil sorma ve öğrenme yükümlülüğü getiren İbn Hazm (ö.456/1064) ve İbn Teymiyye (ö.728/1328) de bu grupta değerlendirilebilir.⁶ Benzer şekilde selefte gerçekleşen uygulamanın meselenin hükmü ile ilgili delili sorma şeklinde olduğunu, bunun da taklîd olmadığını dile getiren Şevkânî (ö.1250/1832) ve Sıddîk Hasan Hân (ö.1307/1889) da âmmînin delil sormadan âlimi taklîd etmesine karşı çıkmaktadır.⁷ Bazıları ise açık (zâhir) olan meselelerde delilin bilinmesini şart koşarken, kapalı (hafî) olan meselelerde delilin bilinmesini gerekli görmemektedir.⁸ Burada delile dayanarak bir şahsın görüşüne uymanın bazıları tarafından taklîdden ayrı tutulup ittibâ olarak değerlendirildiği hatırlatılmalıdır.⁹ İttibâın, diğer bir ifadeyle taklîd olarak isimlendirilse de delile dayalı olarak başkasına uymanın geçerliliği konusunda ittifak vardır.

Yapılan açıklamalar dikkate alındığında tartışma konusu olan şeyin, delilsiz bir şekilde âmmînin âlime uyması olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu konuda çoğunluk, âmmînin âlimi taklîd etmesi gerektiği görüşünde iken zikri geçen azınlık buna muhalefet etmektedir. Şimdi âmmînin âlimi taklîd etmesi ile ilgili olarak birbiri karşısında konumlanan bu iki tarafın öne çıkan delillerine yer verilmesi yerinde olacaktır.¹⁰ Âmmînin âlimi taklîdinde mukallidde ortaya çıkan bilgi değeri ile ilgili tarafların yaklaşımlarına ise, üzerinde durulan zeminin daha iyi anlaşılması açısından delillere yer verdikten sonra değinilecektir.

- 5 Basrî, *el-Mu'temed*, II, 934; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 147; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, III, 1019; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 197; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîit*, VI, 284. Şîrâzî, bazılarınin hükmün iletî bilinceye kadar âmmînin âlimi taklîdini câiz görmediklerini ifade ederken (Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 252) Mu'tezile'yi kast ediyor olmalıdır. Zerkeşî, her biri Mutezile'den olan Cafer b. Mübeşşir (ö.234/848), İbn Harb (ö.283/896) ve Ebû Ali el-Cübbâî (ö.303/915)'nin aynı kanaate olduğunu ifade etmektedir (Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîit*, VI, 284). Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, Ebû Ali el-Cübbâî'nin ictihâdî meselelerde âmmînin âlimi taklîd etmesine cevaz verirken ictihâdî olmayan meselelerde âmmînin âlimi taklîd etmesini câiz görmediğini dile getirmektedir (Basrî, *el-Mu'temed*, II, 934). Basrî'nin bu ifadesinden ve sıyaktan hareketle, Ebû Ali el-Cübbâî'nin ictihâdî meselelerde delilsiz taklîde izin verirken ictihâdî olmayan meselelerde taklîde karşı olduğu ve delille hareket edilmesi gerektiği kanaatini taşıdığı söylenebilir.
- 6 Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), y.y. 1970, II, 823-824, 830, 836, 838, 848-849, 862; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in an Rabbi'l-âlemin* (nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billah el-Bağdadi), Beyrut 1418/1998, II, 164-167; Ali Şafak, "İslâm Hukukunda Kaynaklar -İctihâd-Müctehid-Mezhep-Taklid ve Telif Meseleleri Üzerine Bir Araştırma", Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 3/fasikül 1-2, 1979, s. 15. İbn Hazm, sahih bir fetvanın delili bilinmeksizin âmmî tarafından uygulanması durumunda âmmînin delilsiz taklîd etmesi dolayısıyla günah işlemiş olacağını, ancak doğru bir fetvaya uyan ameli dolayısıyla ecir kazanacağını ifade etmektedir (İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 865, 868-869, 873-874). Bu yaklaşım, âmmînin uyduğu fetva doğru olmak şartıyla delilsiz taklîde kısmî bir cevaz içeriyor gibidir.
- 7 Şevkânî, *İrşâdül-fuhûl*, s. 868-869; Muhammed Sıddîk Hasan Hân, *et-Tarikatü'l-müslâ fi'l-irşâdî ilâ terki't-taklîd ve ittibâi mâ hüve'l-evla*, Kostantiniye 1296, s. 39-40.
- 8 Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîit*, VI, 284.
- 9 Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafê Desûkî, *el-İctihâd ve't-taklîd fiş-şer'atî'l-İslâmiyye*, Devha [Doha] 1987, s. 203.
- 10 Zikredilecek deliller, tarafların öne çıkardığı deliller olup bunların dışında daha bir çok delil ileri sürülmüştür. Bu deliller ve ilgili değerlendirmeler için bk. İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 793-885; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, II, 164-246; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Havlânî Şevkânî, *el-Kavlü'l-müfid fi edilleti'l-ictihâd ve't-taklîd* (nşr. Ebû Musab Muhammed Bedri), Kahire 1990, s. 15-84; Hasan Hân, *et-Tarikatü'l-müslâ*, s. 14-54; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihâd*, İstanbul 1996, s. 197-207. Ancak bu eserlerde zikredilen delillerin âmmînin âlimi taklîdi ile ilgili olmasının yanında genel anlamda taklîdin kabulü ve reddi ile de ilgili olduğu unutulmamalıdır.

1- Âmmînin Âlimi Delilsiz Taklîd Etmesini Câiz Görenlerin Delilleri

İctihâd ehliyeti olmayan âmmînin bir âlime doğrudan uymasının gerekli olduğu kanaatini taşıyan çoğunluk, görüşlerini delillendirmek için naklî ve aklî bir çok dilele yer vermiştir.

a- Naklî deliller:

1. Nasstan getirilen deliller: i) “Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun”¹¹ âyetinde bilinmeyen şeylerin sorulması konusunda genel bir talebin bulunması âmmînin âlime uymasının gerekliliğini gösterir.¹² ii) Bir grubun sefere katılmayıp dîni öğrenmelerini ve sefer dönüşü Müslümanları uyardıklarını isteyen âyetle,¹³ bilmeyenlerin bilenlerin söylediklerini kabul etmeleri emredilmektedir.¹⁴ iii) Meselelerin Hz. Peygamber’e ve ulu’l-emre (âlimler) arzedilmesini isteyen âyetle¹⁵ bilenlere mürâcatın gerekliliği vurgulanmaktadır.¹⁶ iv) İctihâd, kendine has nitelikleri taşıyan âlimlere has bir melekedir ve ilgili nitelikleri taşımayan bir kişinin yani âmmînin bundan sorumlu tutulması güç yetirilemeyecek şey ile sorumlu tutma anlamına gelir. Bu ise, “Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar” âyeti¹⁷ ile çelişmektedir.¹⁸ v) Hz. Peygamber’in “bilgisizliğin şifası sormaktır”¹⁹ buyurması da, âmmînin başkasını taklîd etmesini gerekli hâle getirmektedir.²⁰

11 Nahl, 16/43.

12 Cessâs, *el-Fusûl*, IV, 281; Şîrâzî, *el-Luma’*, s. 252; İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzir*, III, 1019; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 198; Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, s. 868-869; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 282, 284; Muhammed b. Abdülâzîm Mekki Hanefî Moravî, *el-Kavlü’s-sedîd fi ba’di mesâilil-ictihâdi ve’t-taklîd* (nşr. Casim b. Muhammed Yasin, Adnan b. Salim Rumi), Kuveyt 1412/1992, s. 39; Ümid Necmeddin Cemil Mustafa, *Tenbihü’l-esdikâ fi beyâni’t-taklîd ve’l-ictihâd ve’l-istiftâ ve’l-if’tâ li İbni’l-Hayyât el-Karadâğî (h.1335)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selahaddin Üniversitesi, Erbil 1431/2010, s.79. Bu yaklaşıma karşı Şevkânî, söz konusu âyetten kastedilenin, başkasının taklidi için görüşlerinin öğrenilmesi değil Allah’ın hükmünün (âyet ve hadisin) sorulması olduğunu, âyetin öncesi ve sonrasının da bunu gösterdiğini ifade eder (Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, s. 868-869). Dolayısıyla söz konusu âyeti, “âlimin görüşünü öğrenmek için değil delilini öğrenmek için sorma” şeklinde yorumlar. Bu yorum, delili anlayabilme gücüne sahip olanlar için uygunsa da böyle olmayanlar için problemlî gibi gözükmetedir.

13 Söz konusu âyet “Onların her kesiminde bir grup dinde (dini ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır, umulur ki sakınırlar” (Tevbe, 10/122) şeklindedir.

14 Cessâs, *el-Fusûl*, IV, 281; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 282; Nâdiye Şerîf Ömerî, *el-İctihâd ve’t-taklîd fi’l-İslâm*, Beyrut 1425/2004, s. 273; Abdurrahman b. Gâzi Husayfân, “Ahkâmü’t-taklîd inde’l-usûliyyîn”, *Mecelletü’l-hikme*, 45 (2014), s. 23.

15 Söz konusu âyet “Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar; halbuki onu, Resûle veya aralarında âlimlere (ulu’l-emr) götürselerdi, onların arasından işin içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi, Allah’ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz” (Nisâ, 4/83) şeklindedir.

16 Ömerî, *el-İctihâd ve’t-taklîd*, s. 271-272.

17 Bakara, 2/286.

18 Moravî, *el-Kavlü’s-sedîd*, s. 39; Muhammed İbrâhim Muhammed Hafnâvî, *Tebîrî’ü’n-nücebâ bi-hakikati’l-ictihâd ve’t-taklîd ve’t-telfîk ve’l-if’tâ*, Kahire 1995, s. 212; Husayfân, “Ahkâmü’t-taklîd inde’l-usûliyyîn”, s. 24.

19 Hz. Peygamber, bu ifadeyi, guslî gerektiren hallerden biri başına gelen başı yarılmış bir sahâbiye kolaylık içeren bir şey bulamadıklarını söyleyerek gusletmesini sağlamaları neticesinde söz konusu sahâbinin ölmesi olayı bildirilince kullanmıştır. Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce (el-Kütübü’s-sitte ve şürûhuhâ, XVII-XVIII, haz: Bedreddin Çetiner)*, İstanbul ve Tunus 1992/1413, “Tahâre ve Sünenühâ”, 93 (I, 189); Süleymân b. el-Eşâs Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd (el-Kütübü’s-sitte ve şürûhuhâ VII-XI, haz: Bedreddin Çetiner)*, İstanbul ve Tunus 1992/1413, “Tahâre”, 125 (I, 240).

20 Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 282.

2. İcmâ delili: Tevâtür yoluyla zarûrî olarak bilinen sahabe ve sonrakilerin icmâi, âmmînin âlime uymasının gerekli olduğunu gösterir. Burada sahabe, tâbiûn ve âlimlerin halkın sorularına karşı delil zikretmeksizin ve halkın ictihâd mertebesine ulaşması şartını aramaksızın fetvâ vermeleri şeklinde bir icmâ söz konusudur.²¹ Aksi kanaatte olan Şevkânî, icmâ deliline karşı çıkmakta, gerek dört mezhep imamının kendilerinin ve başkalarının taklîd edilmesine karşı olan ifadelerinin, gerekse cumhûrun genel olarak taklîde karşı tavırlarının icmâi engellediğini dile getirmektedir.²² İcmâın gerçekleşip gerçekleşmediği tartışması bir tarafa burada Şevkânî'nin, genel anlamdaki taklîd karşıtlığını, âmmînin taklîdi konusunda da kullanmış olduğu söylenebilir. Âmmînin taklîdini gerekli görenlerin, bu genellemeye karşı çıkacakları ve bahsi geçen delillerin âmmînin taklîdiyle ilgili olmadığını savunacakları tahmin edilebilir.²³ Böyle bir itiraz, âmmînin taklîdinin genel taklîdden farklı olduğunu ortaya koyar.

b- Aklî deliller:

1. Ammînin âlimi taklîdinin sahih olmayan mutlak taklîdden ayrılan yönü, destekleyici diğer delillerin bulunmasının dışında, taklîd edilecek kişinin belirlenmesinde bir tür istidlâlin/ictihâdın söz konusu olmasıdır.²⁴ Dolayısıyla âmmînin taklîdi rastgele olmayıp âmmînin gücü nispetinde sorumluluk üstlenmesi ile gerçekleşmektedir.

2. Fer'î bir mesele ile karşılaşan ve ictihâda ehil olmayan âmmînin ne yapacağı konusunda üç ihtimâl vardır. i) Karşılaştığı meseleyi hükümsüz bırakarak hiçbir şey yapmamak: Âmmînin bu yolu tercih etmesi, onun nass ve delille sabit olan Allah'ın hükümlerinden sorumlu tutulmuş olması ve genellikle karşılaşılan meselelere dair ictihâdi olgunluğa ulaşacak kadar zamanının olmaması dolayısıyla câiz değildir. Âmidî'ye göre, âmmînin hiçbir şey yapmaması icmâa aykırıdır. ii) Delil üzerinde nazarda bulunmak: Nazar da imkânsızdır (mümteni). Zira bu durumda ittifâken kabul edildiği üzere farz-ı kifâye olan ilim talep etme, farz-ı ayna dönüştürülmüş olur. Bu, bütün halkın karşılaştıkları meselelerin delilleri üzerinde nazarda bulunmasını gerektirir. Bundan, geçim ile ilgilenmekten uzak durulması, zenaat ve mesleklerin ortadan kalkması, dünyanın harab olması, beşerî medeniyetin silinmesi neticesi ortaya çıkar. Sonuç olarak ictihâd ve taklîd temelden ortadan kalkmış olur. Âmidî'ye göre, zikredilen zararlar, "O, din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi"²⁵ âyeti ile "Zarar vermek ve zarara zarar ile mukabelede bulunmak

21 Cessâs, *el-Fusûl*, IV, 281; Basrî, *el-Mu'temed*, II, 934-935; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 147; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, III, 1019; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 198; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 282; Hafnâvî, *Tebstirü'n-nücebâ*, s. 211.

22 Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 869. Dört mezhep imamının işaret edilen görüşleri için bk. İbrahim Paçacı, "Fıkıh Mezhepleri ve Taklîd", *Dini Araştırmalar*, 2/4 (Mayıs-Ağustos 1999), s. 66-69.

23 Örneğin bk. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 280.

24 Debûsî, *Takvimiü'l-edille*, s. 391; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 291.

25 Hac, 22/78.

yoktur”²⁶ hadisindeki istenmeyen sıkıntı ve zarar kabilindendir. Ayrıca Gazzâlî ve İbn Kudâme’ye göre, mükelleflerin hükümlerle sorumlu tutulduğu ve onlardan her birisinin ictihâd mertebesine ulaşması talebinin muhâl olduğu üzerinde icmâ vardır. Bütün bunlar, her mükellefin delil üzerinde nazarda bulunma ihtimâlini ortadan kaldırmaktadır. iii) İlim ehlini taklîd etmek.²⁷ İlk iki ihtimal işaret edilen sebeplerden dolayı elendikten sonra, üçüncü ihtimâl olan ve Allah tarafından emredilen “âmmînin bilenlere sorması” şikkının kabul edilmesi zarûrî hâle gelmektedir.

2- Âmmînin Âlimi Delilsiz Taklîd Etmesini Câiz Görmeyenlerin Delilleri

Âmmînin âlimi delilsiz taklîd etmesine karşı çıkanlar da görüşleri lehine bir çok delil getirmişler, aksi kanaatte olan çoğunluk da bu delilleri eleştirmiş ve geçersizliklerini ortaya koymaya çalışmıştır.

a- Naklî deliller:

1. “Allah, kendisi hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır”²⁸ âyetinde taklîd, bilmeden söz söylemeye dâhil olması dolayısıyla yasaklanmıştır. İnsanların atalarına, din adamlarına, liderlerine ve büyüklerine bilgisizce uymalarını zemmeden âyetler²⁹ bulunmaktadır. Bu âyetlerde taklîd zemmedilmektedir. Zemmedilen şey ise, câiz olamaz.³⁰ Âmmînin taklîdini gerekli görenler, zikri geçen âyetleri farklı şekilde anlamlandırmışlardır. Nitekim Âmidî’ye göre, zikri geçen âyetlerde yasaklanan şey taklîd olabileceği gibi ictihâdî olmayan meselelerde nazarda bulunma da olabilir. Söz konusu âyetler, her iki anlam konusunda müşterektir ve bir tayinde bulunulmamıştır. Bundan dolayı, taklîdin yasaklığına delil teşkil etmezler. Ayrıca Âmidî, zikredilen âyetlerin bir kısmında zemmedilen şeyin ilmi (vakia mutabık kesin bilgi) gerektiren şeylerdeki taklîd olduğunu ifade etmektedir.³¹

2. “İlim talep etmek, her müslümana farzdır”³² ve “İctihâdda bulununuz, zira herkese yaratılışına uygun bir kolaylık vardır”³³ hadisleri nazarın vücûbuna delâlet

26 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta* (nşr. Beşşar Avvad Ma’ruf, Mahmûd Muhammed Halil), Beyrut 1412/1992, II, 452, 467; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhaki, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Haydarâbâd 1344/1925, VI, 69-70; Ebû’l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *Câmi’ü’l-ehâdis* (nşr. Abdülhalim Mahmûd, Ahmed Abbas Sakr, Ahmed Abdülmevcud), y.y. ts., VII, 369.

27 Cessâs, *el-Fusûl*, IV, 281-282; Şîrâzî, *el-Luma*, s. 252-253; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 147-148; İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzir*, III, 1019; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 198; Zerküşî, *el-Bahrü’l-muhît*, VI, 282.

28 A’raf, 7/33.

29 Söz konusu âyetler “Sadece, biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz derler” (Zuhrûf, 43/22), “(Yahudiler) Allah’ı bırakıp bilgilerini (hahamlarını); (hristiyanlar da) rahiplerini ... rabler edindiler” (Tevbe, 9/31), “Biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi yoldan sapırdılar, derler” (Ahzâb, 33/67) şeklindedir.

30 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 199; Şevkânî, *İrşâdül-fuhûl*, s. 870; Hafnâvî, *Tebisîrü’n-nücebâ*, s. 207; Husayfân, “Ahkâmü’t-taklîd inde’l-usûliyyîn”, s. 25.

31 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 199-200.

32 İbn Mâce, “Mukaddime”, 17 (I, 81); Ebû’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî Taberânî, *el-Mu’cem l-evsat* (nşr. Mahmûd b. Ahmed Tahhan), Riyad 1405/1985, I, 33; Suyûtî, *Câmi’ü’l-ehâdis*, IV, 477.

33 Söz konusu hadiste kullanılan “اجتهدوا” ifadesi yerine hadis metinlerinde “اعملوا” ifadesi kullanılmaktadır. İlgili

eder. İtiraz sadedinde bu hadisler değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Buna göre, âmmînin ne yapacağı konusunda nazarın vâcib olduğu ve taklîdin vâcib olduğu şeklinde iki görüş vardır. Uyulması durumunda her iki görüşün de âmmîyi ilme (kesin bilgiye) ulaştırmayacağı noktasında icmâ edilmiştir. Dolayısıyla hangi görüş tercih edilirse edilsin ilim elde edilmeyeceği için birinci hadis bu konuda delil olamaz. İkinci hadise gelince, onun âmmî için nazarın vâcib olmasına delâleti müsellem değildir. Zira söz konusu hadiste, ictihâd konusunda âmmî değil ictihâda ehil olanlarkastedilmektedir.³⁴

3. Sahabe ve tâbiün, âmmînin âlimi delilsiz takip edebileceği yönünde değil aksine böyle bir taklîdin geçersiz olduğu yönünde icmâ etmiştir.³⁵ Bu icmâ iddiası, delilsiz taklîde kaşrı çıkanlar tarafından dahi kabul görmemiştir.³⁶ Öte yandan konu hakkındaki icmâ iddiasının, nazar ve istidlâli tamamen reddeden mutlak taklîd taraftarlarına karşı takınılan genel olumsuz tavrın³⁷ kendine has özel deliller getirilen “âmmînin âlimi taklîd etmesi” ile de ilişkilendirilmesine dayandığı anlaşılmaktadır. Çoğunluk, getirdikleri delillerle, “âmmînin âlimi taklîd etmesi”ni genel destek gören yasaklanmış taklîdden istisnâ etmiş olmaktadır. Bu durumda çoğunluğa göre âmmînin âlime uyması, söz konusu genel olumsuz tavra ya da bazılarınca iddia edilen icmâa aykırı değildir. Ayrıca cumhûr nezdinde ilk nesillerdeki taklîd muhalifliğinin âmmî için değil âlim için olduğu şeklinde düşünüldüğü de “âlimin âlimi taklîd etmesi” ile ilgili aşağıda ele alınacak delil ve açıklamalardan anlaşılmaktadır.

b- Akli deliller:

1. Âmmî taklîdle yükümlü tutulduğunda, taklîd ettiği kişinin hata yapmadığından ve yalancı olmadığından emin olamayacağı için hata ve yalana uymakla yükümlü tutulmuş olur. Bu ise, şer’atte mümtendir. Bu yaklaşıma, âmmînin ictihâd etmesi durumunda ictihâda ehil olmamasından dolayı hataya düşme ihtimâlinin daha yüksek olduğuna işaret edilerek karşı çıkılmıştır.³⁸

2. İtikâd ve fûrû ile ilgili konulardaki mükellefiyet eşittir. Taklîdin fûrûda câiz kılınması durumunda usûlde (itikâdî alanda) de câiz olması gerekir. Dolayısıyla

rivâyetler için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahihü'l- Buhârî* (el-Kütübü's-Sitte ve Şürûhuha I-VIII, haz: Bedreddin Çetiner), İstanbul ve Tunus 1992/1413, “Tefsiru'l-Kur'an”, 7 (VI, 86); Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî, *el-Câmi'ü's-Sahih* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), y.y. ts, “Kader”, 3 (IV, 445); İbn Mâce, “Mukaddime”, 10 (I, 30-31).

34 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 199; Hafnâvî, *Tebîrî'n-nücebâ*, s. 208.

35 İbn Hazm, ilk nesillerde taklîdin olmadığı konusunda icmâ bulunduğunu, başkasını taklîdin dördüncü yüzyıldan sonra ortaya çıktığını, bundan dolayı taklîdin batıl olduğunu dile getirmektedir (Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said ez-Zâhiri İbn Hazm, *Mulahhasu ibtâli'l-kıyâs ve'r-ra'y ve'l-istihsân ve't-taklîd ve't-ta'lîl* (nşr. Sa'îd el-Efgânî), Beyrût 1389/1969, s. 52).

36 Nitekim delilsiz taklîde kaşrı çıkan Şevkânî, icmâ iddiasını benimsememektedir (Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 866-867).

37 Mutlak taklîd taraftarlarına karşı takınılan genel olumsuz tavır ve bu çerçevede getirilen deliller için bk. Adem Yigin, “Klasik Fıkıh Usûlünde Taklîdin Bilgi ve Amel Değeri: Genel Bir Bakış”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 24 (2014), s. 117-124.

38 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 199-200; Hafnâvî, *Tebîrî'n-nücebâ*, s. 209.

genel kabul gören itikâdî konulardaki taklîd yasağı, fer'î konularda da geçerli olmalıdır.³⁹ İtikâddaki taklîd ile fûrûdaki taklîd arasında kıyâs yapan söz konusu delile de itiraz edilmiştir. Usûlde taklîde karşı çıkıp fûrûda taklîde cevâz verenlere göre, usûl ve fûrû, ilkinde kat'îyyetin aranması, ikincisinde zannın yeterli olması açısından birbirinden farklıdır. Aralarında kıyâs yapılması uygun değildir. Bundan dolayı itikâdî konularda taklîd geçersiz iken fûrûda taklîdin geçerli olması çelişki oluşturmaz.⁴⁰ Ayrıca itikâdî konular, çoğunlukla az bir dikkatle anlaşılabilecek aklî muhakemeye dayanırken, fer'î konular öğrenilmesi uzunca bir süre alan, hâl ve zamana göre değişen bir çok delile dayanır.⁴¹ Dolayısıyla bütün bunlar, âmmînin itikâdî konulardaki taklîdine imkân vermezken fûrûdaki taklîdinin mümkün olduğunu ortaya koyar.

3. Çoğunluğun genel olarak taklîde karşı ortaya koyduğu delillerle⁴² taklîdin iptal edilmesinden sonra, bundan istisnâ edilerek avâmın âlimi taklîd etmesi savunulamaz. Eğer savunulacak olursa çelişki söz konusu olur. Buna karşı Gazzâlî, âmmînin bir âlimi taklîd etmesinin icmâ (âmmînin taklîdinin mümkün, ictihâdla sorumlu tutulmasının muhâl olduğu üzerindeki icmâ) ile sabit olduğunu ifade ederek delile dayalı bir istisnânın varlığını belirtmiş olur.⁴³ Ayrıca yukarıda zikredilen diğer deliller de bu istisnânın gerekçe ve dayanakları olmaktadır.

Yapılan açıklamalar genel olarak değerlendirilecek olursa hiçbir âlim, herkesin müctehid olup ictihâd ettikten sonra amelde bulunabileceğini ileri sürmemektedir. Burada çoğunluk, âmmînin âlimi delili bilmeksizin taklîd edebileceğini savunurken; azınlıkta kalan bir grup, âmmînin gücü nisbetinde delil araştırmasına gitmesini ve başkasına uyabilmek için en azından delilini bilmesini (yani ittibâ) gerekli görmektedir. Buradan hareketle âmmînin, dinin açık hükümleri dışındaki konularda delillere bakarak hükme ulaşmak amacıyla kendi başına hareket etmesinin ittifaken kabul görmediği sonucuna ulaşılabilir.⁴⁴

Getirilen deliller değerlendirildiğinde, her birisi tartışılabilir olsa da çoğunluğun yaklaşımının teorik ve özellikle pratik zemininin daha güçlü olduğu söylenebilir. Burada, âmmînin âlimi delilini bilmeksizin taklîd etmesinin câiz/vâcib olduğu şeklindeki çoğunluğun tercihi, asgarî meşrûiyet seviyesi olarak anlaşılmalıdır. Âlimler nezdinde delil ile konuşma geleneğini güçlendirmesi, taklîd edilecek meselelerin gönül huzuru ile benimsenmesine katkıda bulunması, âmmîye sorumluluk bilinci getirmesi gibi faydaları muhtevi olduğu için câhilin delili sorması ve öğ-

39 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 199; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 284; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 273.

40 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 199-200; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 273.

41 Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 273.

42 Cumhûrun bazı durumlar hariç genel olarak taklîde karşı olduğunu ispat etmek amacıyla ileri sürdüğü deliller için bk. Yığın, "Klasik Fıkıh Usûlünde Taklîdin Bilgi ve Amel Değeri: Genel Bir Bakış", s. 119-124.

43 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 148.

44 Cumhûrun bu konudaki tavrı açıktır. İttibâ savunuların, âmmînin dinin açık hükümleri konusunda zahir nassa itibar etmekle birlikte kapalı konularda delilini sorarak âlime uyması gerektiği şeklindeki yaklaşımları için bk. İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 862-863; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, II, 224-225, 236.

renmesi, âlimlerin de görüş belirtirken en azından avâmın anlayabileceği hallerde anlayabileceği kadarıyla ve uygun bir dille özellikle terğîb ve terhîb tarafı bulunan delilleri zikretmesi asgarî meşrûiyet seviyesinin üzerinde takdire şayan ve dinî açıdan güzel bir yaklaşım şekli olarak değerlendirilebilir.

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere âmmînin âlimi delilsiz taklîdini câiz/vâcib gören çoğunluk, bunu, yasaklanmış taklîdden istisnâ etmiş olmaktadır. Buna karşı çıkanlar ise, delilsiz taklîdi, yasaklanmış taklîd çerçevesinde değerlendirirken, vukûfiyet olmasa da delili bilmeye dayalı uymayı (ittibâ) yasaklanmış taklîdden istisnâ etmektedir. Bu durumda çoğunluk, âlimin söylediklerini âmmî için bilgi ve amel kaynağı kabul ederken, ikinci grup bunu en azından delili bilme şartına bağlamaktadır. Diğer yandan, âmmînin âlimi taklîd etmesi gerektiği görüşünde olan herkesin âmmî için âlimin söylediklerinin her koşulda bilgi ve amel kaynağı olacağını savunduğu söylenemez. Nitekim, âmmî için âlimin söylediklerini bilgi ve amel kaynağı olarak kabul eden çoğunluk, âmmînin uyacağı kimseyi tespit etmeyeceği yol konusunda açıklamalara gitmekte ve kendisine uyulacak kişiye dair bir çok şart ileri sürüp tartışmaktadır. Aynı şekilde çoğunluk âmmînin taklîdi çerçevesinde doğrudan sahabeye uyma, bir mezhebe uyma, aynı anda bir çok mezhep ya da şahsa uyma, bir mezhep ya da şahsa uymayı terk edip başka mezhep ya da şahsa uyma, ölmüş ya da yaşayan âlimlere uyma, taklîd ettiği kişinin görüşüne aykırı bir hadise ulaşma, kendi görüşüyle amel etmeyen müctehide uyma, görüşü değişen müctehide uyma, bildiği konularda ictihâd edip bilmediği konularda başkasına uyma gibi meseleleri incelemektedir. Bütün bunlar, âmmînin âlime uymasının kendine has bir yapıyı ve uygulama şeklini barındırdığını göstermektedir. Dolayısıyla âmmî için âlimin görüşü, daha çok zikredilen mâhiyetiyle ve bağlantılı şartlarla birlikte bilgi ve amel kaynağı olabilmektedir.

Taklîd esnasında âmmîde oluşan verinin bilgi değerine gelince bu konuda usûlcüler görüşlerini açık ve yaygın bir şekilde ifade etmiş olmasalar da dolaylı açıklamalarda bulunmuşlardır. Öncelikle mutlak taklîd taraftarlarına göre delili bilsin ya da bilmesin âmmînin âlimi taklîdinin ilim ifade edeceği hatırlatılmalıdır.⁴⁵ Bu istisnâî yaklaşım dikkate alınmazsa âmmînin delili bilmeksizin âlime uyması durumunda ilmin ortaya çıkmayacağı yönünde ittifakın bulunduğu söylenebilir.⁴⁶ Burada ilim ile çoğunluk usûlcülerin anlamlandırdığı üzere zarûrî ya da nazarî olarak vukûfiyete dayalı bir şekilde ortaya çıkan gerçeğe mutabık kesin bilgi kastedilmektedir.⁴⁷ Taklîdin ilim ifade etmediğini ispat etmek için şu delillere yer verilmektedir: 1) Eğer taklîdin ilim ifade ettiği kabul edilirse bir şahıs bir meselede bir âlime

45 Mutlak taklîd taraftarlarının taklîdin bilgi değeri ile ilgili yaklaşımları için bk. Yığın, "Klasik Fıkıh Usûlünde Taklîdin Bilgi ve Amel Değeri: Genel Bir Bakış", s. 117-121, 124-126.

46 Destekleyici ifadeler için bk. Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 139; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 200; İbrâhim İbrâhim Hilâl, *el-İmam eş-Şevkânî ve'l-İctihâd ve't-Taklîd*, Kahire 1979, s. 74.

47 Usûlcülerin "ilim" anlayışları ve ilgili değerlendirmeler için bk. Adem Yığın, *Klasik Fıkıh Usûlünde Bilgi Anlayışı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), M.Ü.S.B.E., İstanbul 2013, s. 92.

uyduğunda ilim ortaya çıktığı gibi aksini iddia eden bir diğer alime uyduğunda da ilim ortaya çıkardı. Bu ise, iki zıddın bir arada bulunmasını gerektirdiği için muhaldir. 2) İlim ya zarûrî olarak ya da nazarî olarak ortaya çıkar ki, taklîdde her ikisi de yoktur. 3) Taklîdde bir bilgi haber verilmektedir. Haberin yalan olması da mümkün olduğu için haberi aktaranın sözüyle ilim ortaya çıkmaz.⁴⁸

Çoğunluğun âmmînin âlime uymasının câiz/vâcib olduğu kanaatini taşıdığı düşünülürken, onlara göre delilini bilmeden gerçekleşen taklîdle mukallidde ortaya çıkan verinin, kendisi ile amel edilmesi usûlcüler arasında ittifaken reddedilen şek, vehim ve cehl seviyelerinde olmadığı söylenebilir.⁴⁹ Kimi usûlcüler farklı vesilelerle taklîdin sağladığı bilgi değeri konusunda şek ile ilim arasında yer alan bazı bilgi seviyelerine işaret ederler. Bu çerçevede taklîdin inanç (itikâd) ya da kesin hüküm (hükümün câzimün) ifade ettiği, bazı tanımlar ya da açıklamalar esnasında dile getirilmektedir.⁵⁰ Gerek “itikâd”ın gerekse “cezm”in usûlcüler nezdinde delile dayanmayan ve gerçeğe mutâbık olmayan şeyler için de kullanılabildiği dikkate alındığında,⁵¹ bu ifadeyi kullananlara göre taklîdle mukallidde kesinlik taşıyan bir kanaat ortaya çıkabilirse de onda ilimde olduğu gibi bir vukûfiyetin ve gerçeğe mutâbık olma garantisinin bulunmayacağı söylenebilir. Öte yandan itikâdın bazen zan ifade etmek üzere de kullanıldığına bakılırsa⁵² taklîdin zanna ulaştırması da söz konusudur. Taklîdin zan ya da zann-ı gâlib ifade etmesi, bazı usûlcüler tarafından da farklı vesilelerle açıkça dile getirilmektedir.⁵³

Delili bilmeden âmmînin âlime uymasına cevaz vermeyenlere (yani ittibâ taraftarlarına) gelince, onlara göre böyle bir taklîd sürecinde mukallidde şek, vehim ve cehl hallerinin bulunması mümkündür. Zira yukarıda ifade edildiği üzere şek, vehim ve cehl, usûlcüler nezdinde kendisiyle amel edilmesi câiz olmayan bilgi ya da bilgisizlik seviyelerini ifade etmektedir.

Verilen bilgiler dikkate alındığında âmmînin âlimi delilsiz taklîd etmesi sürecinde mukallidde ortaya çıkan bilgi değeri ile ilgili olarak şu görüşlerin söz konusu

48 Mustafa, *Tenbihü'l-esdikâ*, s. 107-108.

49 Şek, vehim ve cehl ile ilgili tartışmalar ve usûlcülerin yaklaşımları için bk. Yığın, *Klasik Fıkıh Usûlünde Bilgi Anlayışı*, s. 352-365.

50 “İtikâd” ifadesi için bk. İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 37; Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 950; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 74. “Kesin hüküm (hükümün câzimün)” ifadesi için bk. Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usûlî'l-fikh* (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz Alvânî), Beyrut 1412/1992, I, 83-84; Ebü'l-Berekât Hafîzüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-musannif 'ale'l-Menâr*, Beyrut 1986 (Birlikte: el-Mîhevâ, Molla Ahmed b. Ebî Saîd b. Ubeydullah el-Hanefî es-Siddîkî, *Şerhu Nûrî'l-envâr 'ale'l-Menâr*), I, 5; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 51.

51 “İtikâd” ve “cezm” kavramlarının usûlcüler nezdindeki kullanımı için bk. Yığın, *Klasik Fıkıh Usûlünde Bilgi Anlayışı*, s. 329-333.

52 Yığın, *Klasik Fıkıh Usûlünde Bilgi Anlayışı*, s. 332-333.

53 Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde fî usûlî'l-fikh*, (nşr. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârakî), Riyad 1993, IV, 1232; Ebû İshâk Cemâleddin İbrâhîm b. Ali b. Yusuf Şîrâzî, *et-Tebîrât fî usûlî'l-fikh* (nşr. Muhammed Hasan Hayto), Dumaşk 1403/1983, s. 402; Ebü'l-Me'âlî imâmü'l-Harameyn Rûkneddin Abdülmelik Cüveynî, *Kitâbü't-telhis fî usûlî'l-fikh*, (nşr. Abdullah Cevlem Nibali ve Şübeyr Ahmed Ömerî), Beyrut 1417/1996, II, 286; Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd, *ez-Zarûrî fî usûlî'l-fikh: Muhtasarü'l-Müstasfâ* (nşr. Cemâleddin Alevî), Beyrut 1994, s. 143-144; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 178.

olduğu söylenebilir: 1) İlim. 2) İtikâd/cezm (vukûfiyet bulunmayan gerçeğe mutabık ya da değil kesin bilgi anlamında). 3) Zan. 4) Şek, vehim ya da cehl.

Usûlcülerin konuyla ilgili açıklamalarına bakılarak çoğunluğun zan görüşünü benimsediği söylenebilir. Ancak taklîd sürecinde mukallidde oluşan zannın neye dair olduğu konusunda bir başka tartışma ortaya çıkmaktadır. Bazıları zannın taklîd edilen bilgi (hüküm) hakkında olduğunu ileri sürerken, bazıları ise bunun taklîd edilen kişinin doğruluğu konusunda ortaya çıktığını ve onun doğruluğuna dair hüsn-ü zannı ifade ettiğini savunurlar. İfadelerine bakılırsa Şîrâzî birinci yaklaşımı, İbn Rüşd (ö.595/1198), İbn Hümâm (ö.861/1457), İbn Emîru'l-Hâcc (ö.879/1474) ve Emîr Padişah (ö.987/1579) ise ikinci yaklaşımı benimsemektedir.⁵⁴ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö.458/1066), Cüveynî (ö.478/1085) ve Âmidî gibi kimi usûlcüler ise taklîd sürecinde zan ortaya çıkacağından bahsetseler de zannın ne hakkında olduğuna dair herhangi bir açıklamaya gitmemişlerdir.⁵⁵

Zannın elde edilen bilgi hakkında olduğunu ileri sürenler, âlimin görüşüne uyulması noktasında yukarıda zikredilen naklî ve aklî delilleri dikkate alırlar ve âlim için nasların hükme ulaşmada alem kılınması gibi âmmî için müctehidin görüşlerinin hükme ulaşmada alem kılındığı düşüncesinden hareket ederler. Zannın müctehidin doğruluğu hakkında olduğu görüşünü benimseyenler ise, taklîd edilen bilgiye dair âmmîde herhangi bir vukûfiyetin olmadığını, buna mukâbil âmmînin taklîd ettiği kişi hakkında bir tür ictihadda bulunduğunu ve bu konuda bir zanna ulaştığını ya da onun doğru söyleyeceği konusunda hüsn-ü zan elde ettiğini kabul ederler.

Bahis konusu edilen tartışma bir yana her ikisinin birbiriyle sıkı bir ilişkiye sahip olması nedeniyle zannın hem elde edilen bilgiyle hem de taklîd edilen âlimin doğruluğuyla bağlantılı olduğu söylenebilir. Zira, âlimden aktarılan bilginin âmmî için alem kılınması ve o bilgiye dair âmmîde zan oluşması, âlim dolayısıyladır. Diğer yandan âlim hakkındaki ictihâd ve bu çerçevede oluşturulan zan, onun vereceği bilgiye yöneliktir ve onunla ilgilidir.

Âmmînin âlime vukûfiyet olmadan delili bilerek uymasının (ittiba) bilgi değeri ile ilgili olarak ise, böyle bir uyanın meşrûiyeti konusunda ittifak olduğu dikkate alındığında delilsiz uyma hakkında yukarıda zikredilen ilk üç yaklaşım (ilim, itikâd/cezm ve zan) söz konusu edilebilir. Burada genel yaklaşımları ve açıklamaları çerçevesinde mutlak taklîd taraftarlarının ilim görüşünü; vukûfiyet olmadan delili bilerek uymayı (ittiba) da delilsiz taklîd gibi kabul eden cumhûrun ise, çoğunluğu

54 Şîrâzî, *et-Tebssıra*, s. 402; İbn Rüşd, *ez-Zarûrî*, s. 143-144; Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid İbn Hümâm, *et-Tahrîr fî usulî'l-fıkıh*, Kahire 1932, s. 8; İbn Emîru'l-Hâcc, *et-Tahrîr ve't-tahbir*, Beyrut 1403/1983, I, 43; Muhammed Emin b. Mahmûd Buhârî Emîr Padişah, *Teyssîru't-tahrîr şerhi alâ kitâbi't-Tahrîr*, y.y. 1350/1931, I, 27.

55 Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, IV, 1232; Cüveynî, *Kitâbü't-telhis*, II, 286; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 178.

zan olmak üzere itikâd/cezm ve zan görüşlerini benimseyeceği tahmin edilebilir. İttibai taklîdden ayrı bir kategori olarak değerlendirip onu savunanların ise, delilendirme esnasındaki açıklamaları dikkate alındığında onlar nezdinde ilim, itikâd/cezm ve zannın her üçünün birbirine muhalif yaklaşımlar olarak değerlendirilmediği, bunun yerine delillerin açık olup olmamasına ya da dinde açık olan konularla ilgili olup olmamasına bağlı olarak her üçünün de muhtemel görüldüğü söylenebilir. Ancak delilde vukûfiyet olmayacağı için itikâd/cezm ve zan düşünülebilirse de bunların yanında ilmin de ortaya çıkabileceği yaklaşımı, delilin zarûriyyâtta ve dinde açık olan konulara dair olması durumu hariç sorunlu gibi gözükmemektedir.

B- ÂLİMİN ÂLİMİ TAKLÎDİ

Âlimin âlime uyması, kendi ictihâdından sonra ve ictihâd etmeden önce olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Bir âlimin ictihâdî faaliyette bulunarak zann-ı gâlib ile bir hükme ulaştıktan sonra kendi görüşünü terk edip başkasını taklîd etmesi ittîfâken câiz değildir.⁵⁶ Zira, müctehidin bir görüş üzerindeki zannı, başkalarının kendi görüşleri üzerindeki zanlarından daha güçlüdür ve iki zandan güçlü olana uyulması vâcibdir.⁵⁷ Dolayısıyla burada üzerinde durulması gereken asıl nokta araştırma yaptığı müstakil hareket edebilecek ve başkasından bir şey öğrenmeye gerek duymayacak âlimin, ictihâdından önce başkasını taklîd etmesi meselesidir. Usulcüler arasında tartışmalı olan bu konuda altı temel yaklaşımın ortaya çıktığı söylenebilir.

1) *Bir âlim başka bir âlimi ictihâda vakti olsa bile mutlak olarak taklîd edebilir:* Kimilerine göre Ebû Hanîfe (ö.150/767), bazılarına göre İmam Mâlik (ö.179/795), ayrıca Süfyan es-Sevrî (ö.161/778), İshâk b. Râheveyh (ö.238/852), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve bazı Hanbelîler bu görüştedir.⁵⁸

2) *Bir âlim başka bir âlimi ictihâda vakti olmaması durumunda taklîd edebilir:* Bu çerçevede İbn Süreyc (ö.306/918), ictihâdla meşgul olduğunda ibadetin kaçmasında olduğu üzere ictihâda vakti olmaması durumunda bir âlimin başkasını taklîd etmesini câiz görmektedir.⁵⁹

3) *Bir âlim başka bir âlimi kendisi için olması durumunda taklîd edebilir:* Bazıları, bir âlimin kendi başına gelen bir durum için ve amel etme amacıyla başkasını

56 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 128; Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usulî'l-fıkıh* (nşr. Taha Cabir [Feyyaz] Alvani), Beyrut 1412/1992, VI, 83; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 193; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 285; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 274; Husayfân, "Ahkâmü't-taklîd inde'l-usûliyyîn", s. 29.

57 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 285; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 274.

58 Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 253; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 130; Râzî, *el-Mahsûl*, VI, 83; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 286.

59 Basrî, *el-Mu'temed*, II, 942; Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 253; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 286-287. Bununla bağlantılı olarak bazıları sadece hâkim ve müftünün çözüme kavuşturamadığı durumlarda başkasına uyabileceğini, zira hüküm vermek durumunda olduklarını dile getirirler. Ancak İbn Süreyc, hâkim ve müftüden sadece ilkinde vakit darlığının söz konusu olduğunu, dolayısıyla müftünün değil hâkimin başkasını taklîd edebileceğini belirtir (Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 287).

taklîd edebileceğini savunur. Dolayısıyla bu görüşte olanlar, bir âlimin, başkasının başına gelen bir durum için veya hüküm vermek ya da fetvâ vermek amacıyla başka bir âlimi taklîd edemeyeceğini ileri sürerler.⁶⁰ Bu görüşü Ömerî, bazı Şâfiî ve Hanbelî âlimlere nispet etmektedir.⁶¹

4) *Bir âlim başka bir âlimi kendisinden daha âlim olması durumunda taklîd edebilir:* İmam Muhammed (ö.189/805), İmam Ebû Yûsuf (ö.182/798), Kerhî (ö.340/952), Cessâs, Debûsî, Saymerî (ö.436/1044), Serahsî (ö.483/1090), Neseî (ö.710/1310), Abdülaziz el-Buhârî (ö.730/1330) gibi âlimler, bu görüştedir. Hepsî Hanefî olan bu âlimlere göre, bir âlim kendisinden daha aşağı ya da kendisi gibi bir âlimi taklîd edemez.⁶² Bu yaklaşıma göre, bir âlimin kendisinden daha âlim birisini taklîd etmesi, hem kendisi hem de başkası için câiz olmaktadır.⁶³

5) *Bir âlim başka bir âlimi sadece sahâbeden ya da sadece sahabe ve tâbiûndan olması durumunda taklîd edebilir:* Bazıları bir müctehidin sahabe dışındakileri taklîd etmesinin câiz olmadığı konusunda icmân bulunduğunu ileri sürmektedir.⁶⁴ Bazıları da sahabe ve tâbiûnun dışındakileri taklîd etmenin câiz olmadığı konusunda icmân bulunduğunu kanaatindedir.⁶⁵ Kimileri ise, sahâbenin taklîd edilmesini, diğer görüşlerden daha üstün olduğu sonucuna varılması şartıyla geçerli kabul etmektedir.⁶⁶ Konu üzerindeki ihtilâf dikkate alındığında, söz konusu icmâ iddialarının geçersiz olduğu söylenebilir.⁶⁷ Öte yandan başta Hanefîler olmak üzere sahâbî kavlini bizâtihi hüccet olarak değerlendirenlerin onlara uymayı âlimin âlimi taklîdi çerçevesinde değil âlimin delile tâbi olması şeklinde değerlendireceği unutulmamalıdır.⁶⁸ Dolayısıyla konumuzla ilgili olan, sahâbî kavlini bizâtihi hüccet olarak kabul etmeyenlerin onların taklîd edilebileceğine dair görüşleridir.⁶⁹

60 Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 253; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 131; Râzî, *el-Mahsûl*, VI, 83; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 286-288; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 277.

61 Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 277. Zikredilen yaklaşımı destekler şekilde Gazzâlî, âlimin fetvâ isteyen Şâfiî (ö.204/820) ve Ebû Hanîfe'nin görüşlerini aktarabileceğini, ancak başkasını taklîd ederek fetvâ veremeyeceğini dile getirir. Ona göre eğer bu câiz olsa idi, avâmın fetvâ vermesi de câiz olurdu (Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 136-137). Hanbelîlere göre, ancak ihtiyaç duyulup âlimin bulunmaması durumunda taklîde dayalı olarak fetvâ verilmesi câiz olur (Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 277).

62 Cessâs, *el-Fusûl*, IV, 284-285; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 391; Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 253; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 131; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 286; Moravî, *el-Kavlü's-sedîd*, s. 108-110; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 276; Bilal Esen, *Hanefî Usûlçülerinde İctihâd Teorisi*, Ankara 2012, s. 209-210.

63 Cessâs, *el-Fusûl*, IV, 284-285.

64 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 129-130; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 286; Husayfân, "Ahkâmü't-taklîd inde'l-usûliyyin", s. 32.

65 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 129-130; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 286.

66 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 286.

67 Nitekim Gazzâlî ve Semerkandî, bu konudaki ihtilâfa işaret ederek icmâ iddialarına karşı çıkmaktadır (Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 130-131; Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 950).

68 Sahâbî kavlinin hüccet olup olmaması konusunda üç görüş söz konusudur: 1) Mutlâk olarak hüccet değildir. Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî, İbn Hâcib, Âmidî, Beyzâvî (ö.685/1286) ve Şevkânî bu kanaattedir. 2) Mutlak olarak hüccettir. İmam Mâlik, Cessâs, Pezdevî, Serahsî ve Hanefîlerden bir grup müctehid bu görüştedir. 3) Kiyâs ve akıl ile bilinmeyecek konularda hüccettir. Kerhî, Debûsî ve Hanefîlerden bazı âlimler bu görüştedir (Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 1998, s. 93).

69 Burada sahâbî kavlini bizâtihi hüccet olarak değerlendirmeyenler arasında yer alan bazı âlimlerin konu ile ilgili görüşlerine yer verilebilir. Bir âlimin sahâbîyi taklîd edip edemeyeceği konusunda Şâfiî, yeni görüşüne göre mutlak

6) *Bir âlim başka bir âlimi mutlak olarak (hiçbir şekilde) taklîd edemez:* Tercih edilen görüşe göre İmam Mâlik, bazılarına göre İmam Muhammed ve İmam Ebû Yûsuf, ifadelerinin zâhirine göre İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedir. Ayrıca Kâdı Bâkılânî (ö.403/1013), Bâcî (ö.474/1081), Şîrâzî, Gazzâlî, Semerkandî, Lâmişî (6. y.y.), Râzî (ö.606/1209), Âmidî, İbn Hâcib (ö.646/1249), İbnü's-Sââtî (ö.694/1295), Zerkeşî, Molla Fenârî (ö.834/1430), İbn Hümâm ve Sıddîk Hasan Hân gibi âlimler de aynı kanaattedir. Dolayısıyla içinde zikri geçen âlimlerin yer aldığı cumhûr, bir âlimin ictihâda vakti olsun ya da olmasın başka bir âlimi mutlak olarak taklîd edemeyeceğini savunmaktadır.⁷⁰

Burada zikredilen altı görüşten ilk beşinde, bir şekilde bir âlim için başka bir âlimin görüşü bilgi ve amel kaynağı olarak kabul edilirken sonuncusunda buna itiraz edilmektedir. Söz konusu altı görüş, getirecekleri delillerin birbirine yakın olacağı düşünülerek, genel bir bakış açısıyla kendi ictihâdından önce *bir âlimin başkasını taklîdini câiz görenler ve bunu câiz görmeyenler* şeklinde ele alınabilir. Şimdi, bu ayırım çerçevesinde tarafların delillerine yer verilebilir.

1- Âlimin Başka Bir Âlimi Taklîd Etmesini Câiz Görenlerin Delilleri

Azınlıkta kalan cevâz taraftarları, kendi görüşlerini ispat etmek üzere naklî ve aklî deliller getirmişlerdir.

Naklî Deliller:

1. Nasstan getirilen deliller: i) “Eğer bilmiyorsanız zikir ehlinde sorun”⁷¹ âyetinde, uyacak kimseler açısından âmmî ve âlim ayırımı olmaksızın genel bir hitâb söz konusudur. ii) “Allah’a itaat edin, Rasûle ve içinizden çıkmış emir sahiplerine itaat edin”⁷² âyetinde “emîr” olarak âlimlere işaret edilmekte ve onlara uyacak kimseler konusunda âmmî-âlim ayırımı yapılmaktadır.⁷³ iii) “Her ilim sahibinin

olarak bunun câiz olmadığı kanaatinde iken eski görüşüne göre sahâbi kavlinin yaygınlık kazanmış olması durumunda câiz olduğu aksi takdirde câiz olmadığı yönünde tavır alır. Ebû Ali el-Cübbâi ise evlâ olanın âlimin kendi ictihâdı ile hareket etmesi olduğunu düşünmekle birlikte evlâ olan terkedilip bir sahâbiye uyulmasını caiz görmektedir (Basrî, *el-Mu'temed*, II, 942; Abdurrahman b. Abdullah Derviş, *es-Sahâbiyyü ve mevküfî'l-ulemâi mine'l-ihcâc bi-kavlihi*, Riyad 1992, s. 131, 134).

70 Basrî, *el-Mu'temed*, II, 942; Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 253; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 131; Râzî, *el-Mahsûl*, VI, 83; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhit*, VI, 280, 282, 285-286; Hasan Han, *et-Tarikatü'l-müslâ*, s. 15-16; Mehmed Seyyid, *Usûl-i fıkıh medhal* (haz: Selçuk Camcı), İstanbul 2011, s. 247; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 274; Esen, *İctihad Teorisi*, s. 209-212. Bazı âlimlerin, birden fazla görüş taraftarı olarak sayılması, kendilerinden farklı rivâyetlerin geliyor oluşuna ya da ifadelerinin farklı şekilde yorumlanabilmesine bağlanabilir.

71 Nahl, 16/43.

72 Nisâ, 4/59.

73 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 133; Husayfân, “Ahkâmü't-taklîd inde'l-usûliyyîn”, s. 30; Şafak, “İslâm Hukukunda Kaynaklar”, s. 18. Söz konusu delilleri değerlendiren Gazzâlî, ilk âyette soran kimse olarak âmmînin, sorulan kimse olarak da âlimin kastedildiğine dikkat çekmekte, başkasına muhtaç olmaksızın bilme imkânına sahip müctehid ile böyle olmayan âmmînin bir kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre âyette ilmi elde etmek için delilin araştırılması manası söz konusudur. Gazzâlî'ye göre ikinci âyetteki “ülû'l-emr” ifadesi ile yöneticiler kastedilmektedir. Eğer kastedilen âlimler ise, tâbi olması gerekenler müctehidler değil avâm olmalıdır (Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV,

üstünde daha iyi bilen birisi vardır”⁷⁴ âyetinde, insanların farklı zekâ ve bilgi seviyelerine sahip oldukları ifade edilmektedir. Buna bağlı olarak zekâ ve bilgi üstünlüğüne sahip kişilerin doğruya isâbet etmeleri daha muhtemel olduğu için daha üstün olana uyulması câiz olmalıdır.

2. Uygulamadan getirilen deliller: i) Abdullah b. Mes’ûd (ö.32/653), kendisine bir dava getirilen kimsenin önce Kitâb’a, sonra Sünnet’e, sonra sâlih olanların görüşlerine, daha sonra kendi ictihâdına başvurmasını istemiştir. Burada onun, sâlih kimseleri taklîd etmeyi ictihâddan önce zikretmesi, daha âlim olanların taklîd edilebilirliğini göstermektedir.⁷⁵ ii) Halife seçimi esnasında Abdurrahman b. Avf (ö.32/653)’ın ileri sürdüğü Hz. Ebû Bekir (ö.13/634) ve Hz. Ömer (ö.23/644)’e uyma şartını Hz. Osman (ö.35/656) kabul etmiş, hiçbir sahâbî de buna itiraz etmemiştir.⁷⁶ Bu da daha âlim olana uymanın câiz olduğu konusunda genel bir ittifakın olduğu fikrini vermektedir.

Aklî deliller:

1. Bir âlim, bir başkasının kendisinden daha âlim ve onun görüşünün kendi görüşünden daha üstün olduğunu tespit ederken muhakkak ictihâd faaliyetinde bulunmaktadır. Dolayısıyla âlim, kendisine düşen ictihâd sorumluluğunu da yerine getirmiş olmaktadır.⁷⁷

2. İmâm Muhammed’e göre, henüz ictihâdda bulunmamış âlim, başkasını taklîd etmesine cevâz verilen âmmîye kıyâs edilebilir; dolayısıyla âmmîdeki gibi böyle bir âlimin kendisinden daha âlim birisine uyması câiz olmalıdır.⁷⁸

3. Süfyân es-Sevrî ve İshâk b. Râheveyh’e göre, itikâdî konuların ve kat’î naslara dayanan fer’î ahkâmın dışındaki alanda zan talep edilmektedir; bu zan ise, bir âlimin başkasına uyması ile sağlanabilmektedir.⁷⁹

4. Taklîd edilecek âlimin sahabe olması durumunda diğerlerinde getirilen delillere ek olarak onlardan aktarılan bilginin sünnet olma ihtimali vardır. Ayrıca vahiy ortamıyla irtibatları dolayısıyla görüşlerinin doğruya daha çok muhtemel olması durumu bulunmaktadır. Tâbiûndan âlimlerin taklîdi konusunda ise, tâbiûnun sahabenin eğitiminden geçmiş ve onların akebinden gelmiş övülen bir nesil olmaları sözkonusudur.⁸⁰

133-134).

74 Yûsuf, 12/76.

75 Ömerî, *el-İctihâd ve’t-taklîd*, s. 276-277.

76 Esen, *İctihâd Teorisi*, s. 216; Husayfân, “Ahkâmü’t-taklîd inde’l-usûliyyîn”, s. 31.

77 Zerkeşi, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 286. Nitekim Cessâs, âlimin başkasını taklîdine karşı “Ey akıl sahipleri! İbret alın” (Haşr, 59/2) âyeti ve Hz. Peygamber’in ne ile hükmedeceksin sorusuna cevaben Mu’âz b. Cebel (ö.18/639)’ın Kitâb, Sünnet ve ictihâdî zikredip taklîdi zikretmemesi ile getirilen itiraza, âlimin başka bir âlimi taklîdinde ictihâdın bulunduğu işaret ederek karşılık vermektedir (Cessâs, *el-Fusûl*, IV, 284-285).

78 Ömerî, *el-İctihâd ve’t-taklîd*, s. 276.

79 Seyyid, *Usûl-i fıkıh medhal*, s. 247-248.

80 Esen, *İctihâd Teorisi*, s. 206-208, 213.

2- Âlimin Başka Bir Âlimi Taklîd Etmesini Câiz Görmeyenlerin Delilleri

Çoğunluğu oluşturan cevâz muhalifleri, kendi görüşlerini ispat etmek üzere naklî ve akli deliller getirmişlerdir.

Naklî deliller:

1. Nasstan getirilen deliller: i) Kur'ân-ı Kerimde âlimlere yönelik ibret alma, istinbâtta bulunma, düşünme ve Kitâb'a ve Sünnet'e mürâcat etmeye dair genel bir çağrının bulunduğu âyetler⁸¹ yer almaktadır. Âlimlere yüklenen bu görev başkasına uymayı ortadan kaldırmaktadır. ii) "Size Rabb'inizden indirilene uyun, O'nun dışında başka dostlara uymayın"⁸² âyetinde kullara uyulması yasaklanmıştır. iii) "Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme, çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur"⁸³ âyetiyle ilme dayanmanın gerekliliğine vurgu yapılmıştır.⁸⁴ iv) Doğrudan taklîdi zemmeden naslar da âlimin başka bir âlimi taklîd etmesini yasaklamaktadır. Nitekim atalarının dinine uyanları, efendilerinin ya da önderlerin ve büyüklerin peşinden gidenleri, din adamlarını Rabb edinenleri eleştiren âyetler⁸⁵ bu tür âyetler arasında yer alır.⁸⁶ v) Allah'ın ilmi doğrudan söküp almayacağını, ancak âlimleri kabzederek ilmi ortadan kaldıracağını bildiren hadis,⁸⁷ âlimin ilimle olan irtibatının ayrılmaz niteliğine dikkat çekmektedir. vi) Mu'âz b. Cebel, Yemen'e gönderilmesi esnasında Hz. Peygamber'in ne ile hükmedeceğini sorması karşısında taklîdi saymamış ve bunu Hz. Peygamber onaylamıştır⁸⁸ ki, bu, ictihâd ehline başkasını taklîd etmenin haram olduğunu göstermektedir.⁸⁹ vii) Hz. Peygamber'in "gayret ediniz (ictihâd), zira herkese üzerinde yaratıldığı şeye ulaşma kolaylaştırılır"⁹⁰ hadisinde, gücü yetene ictihâd emredilmektedir.⁹¹

81 Burada söz konusu edilen âyetler "Ey basiret sahipleri ibret alın!" (Haşr, 59/2), "...içlerinden istinbât yapabilenler bunu bilirlerdi" (Nisa, 4/83), "Kur'ân'ı hiç düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitler mi vardır!" (Muhammed, 47/24), "Hakkında tartıştığınız her bir şeyin hükmü Allah'a attır" (Şûrâ, 42/10), "Her hangi bir konuda çekişmeye düşerseniz onu Allah'a ve Rasûle götürün" (Nisâ, 4/59) şeklindedir.

82 A'râf, 7/3.

83 İsrâ, 17/36.

84 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 134-135; Zerküşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 281; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 275; Husayfân, "Ahkâmü't-taklîd inde'l-usûliyyîn", s. 30.

85 Zikri geçen âyetler: Zuhuruf, 43/23; Ahzâb, 33/67; Tevbe, 9/31.

86 Zerküşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 281; Yahya Muhammed, *el-İctihâd ve't-taklîd ve'l-İttiba' ve'n-Nazar*, Mağrib 2010, s. 120.

87 Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-imâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Şuayb el-Arnaut ve diğerleri), Beyrut 1416/1995-1421/2001, XI, 59; Buhârî, "İlim", 34 (I, 33-34); Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac Müslim, *Sahîh-i Müslim* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Kahire 1374/1955-1375/1956, "İlim", 5 (IV, 2058-2059).

88 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIV, 333, 382, 417; Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî* (nşr. Mustafa Dîb el-Buga), Dimaşk 1428/2007, "Mukaddime", 20 (I, 64-65); Ebû Dâvûd, "Akdiye", 11 (IV, 18-19); Tirmizî, "Ahkâm", 3 (III, 616).

89 Zerküşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 281.

90 Söz konusu hadiste kullanılan "احتجوا" ifadesi yerine hadis metinlerinde "اعملوا" ifadesi kullanılmaktadır. İlgili rivâyetler için bk. Buhârî, "Tefsiru'l-Kur'an", 7 (VI, 86); Tirmizî, "Kader", 3 (IV, 445); İbn Mâce, "Mukaddime", 10 (I, 30-31).

91 Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 275-276.

2. Uygulamadan getirilen delil: Sahabenin önlerine gelen konuyu istişare edip her birinin kendi zannı ile hüküm vermesi ve diğerini taklîd etmemesi de âlimin başkasını taklîd etmesinin câiz olmadığını göstermektedir.⁹²

Aklî deliller:

1. Cevâz, şer'î bir hüküm olup delile ihtiyaç duyar. Müctehidin başkasını taklîdine dair ise bir delil bulunmamaktadır. Bundan dolayı buna cevaz verilemez.

2. Müctehidin ictihâdından sonra başkasını taklîdi câiz olmadığı gibi tutarlılık gereği ictihâdından önce de câiz olmaması gerekir.⁹³

3. Şîrâzî'ye göre, akliyyât (itikâd) konularında olduğu gibi âlimin hükme ulaşma aracına sahip olması dolayısıyla başkasını taklîd etmesi de câiz olmamalıdır.⁹⁴

4. Gazzâlî'ye göre, âlimin kendi zannı başkasının zannı ile aynı olsa da kendi zannı asıl, başkasının zannı bedel olduğu için başkasının zannına tâbi olamaz.⁹⁵

5. Müzenî (ö.264/877) ise, genel anlamda taklîde itiraz edilirken kullanılan mü-nazara üslûbunu takip ederek âlimin taklîdinin geçersizliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Taklîde cevâz verenlere delillerinin olup olmadığını soran Müzenî'ye göre, âlimin taklîdini kabul edenler, bu soruya olumlu yanıt verirlerse taklîdi terk etmiş olurlar. Olumsuz yanıt verirlerse, delile dayanmaksızın kan akıtma, mal ve ırzı helâl kılma gibi Allah'ın ancak delille müsaade ettiği sonuçlara delilsiz gitmiş olurlar. Müzenî, taklîd ettikleri kişinin büyük âlimlerden olmasından dolayı hükmün doğruluğunu bildiklerini söylerlerse, taklîd edilen âlimin, kendisinden daha âlim olduğu gerekçesiyle taklîd ettiği diğer âlime göre terk edilmesinin gerekeceğine dikkat çeker. Bu süreç devam ettirilirse, sahabeden bir âlime kadar gidilmiş olacağını, zira daha üstün âlim varken başkasına uymanın câiz olmayacağını ifade eder. Böylece, âlimin başkasını taklîdinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşır.⁹⁶

Sonuç olarak ictihâda vakti olmayan, kendisinden daha âlim bir şahıs bulunan bir âlimin kendisi için ya da başkası için bir başka âlimi ya da sahabeyi veya sahabe ve tâbiûnu taklîd etmesi tartışmalıdır. Aynı şekilde zikredilen durumlar olmaksızın mutlak olarak bir âlimin başka bir âlimi taklîd etmesi de ihtilafa konu olmuştur.

92 Gazzâlî'ye göre sahabenin istişaresi, taklîd amaçlı olmayıp delil öğrenmeye dönüktür. Gazzâlî, aynı görüşe varılması durumunda böyle bir görüşe uymanın câiz olacağını, görüş ayrılığı olduğunda ise bir âlimin bir başkasını taklîdinin câiz olmaması gerektiğini dile getirmekte, İbn Abbas (ö.68/688), İbn Ömer (ö.74/694), İbn Zübeyr (ö.73/693) gibi küçük sahabilerin, Ebû Bekir ve Ömer gibi büyük sahabilere muhâlefet etmelerinin câizliği konusunda sahabenin icmânının buna delâlet ettiğini ifade etmektedir (Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 135-136).

93 Esen, *İctihâd Teorisi*, s. 213-215.

94 Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 253. Benzer açıklamalar için bk. Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 276.

95 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 131-133. Destekleyici mâhiyette Seyyid Bey (ö.1343/1925), makbul zannın başkasının zannı değil müctehidin kendi zannı olduğunu, ayrıca müctehidin zannının başkasının zannından daha güçlü olduğunu ifade etmektedir (Seyyid, *Usûl-i fikh medhal*, s. 247-248).

96 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, VI, 281-282 Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 871-872.

Burada çoğunluğa ait görüş, bir âlimin hiçbir şekilde başkasını taklîd edemeyeceği şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çoğunluk görüşünün, âlimin başka bir âlimi taklîd edemeyeceği şeklinde olması, ilme ve ilmî faaliyete verilen önemi göstermesi açısından dikkate değerdir. Getirilen delillere bakıldığında, çoğunluğun, daha çok genel anlamda taklîdi yasaklayan delilleri kullandığı görülmektedir. Azınlık ise, taklide dair genel yasaktan istisnâ ifade eden özel deliller bulmaya çalışmıştır. Öte yandan her iki gubun da getirdiği deliller, kat'î olmayıp zannîdirler ve konu ictihâdî bir mesele niteliğindedir. Getirilen deliller ve karşılıklı değerlendirmeler dikkate alındığında, bazı gerekçelere bağlı olarak istisnâların yapılabileceği düşünülebilirse de asıl ve makbûl olan uygulamanın bir âlimin başkasını taklîd etmemesi ve kendi ictihâdıyla hareket etmesi yönünde olduğu söylenebilir. Ancak bunun, ictihâd edecek kişide ictihâda ehil olma niteliklerinin bulunması şartıyla mukayyed olduğu hatırlatılmalıdır.

Yukarıda ele alındığı üzere âlimin taklîdine cevaz verenler, bu taklîdi, yasaklanmış taklîdden istisnâ edip bilgi ve amel kaynağı olarak kabul etmişlerdir. Karşı çıkanlar ise, âlimin âlimi taklîd etmesini, yasaklanmış taklîdin kapsamına dahil ederek onun bilgi ve amele kaynaklığını reddetmişlerdir. Son olarak, taklîd eden âlimde ortaya çıkan veriye ait bilgi değerinin genel olarak âmmînin âlimi taklîdinde yapılan değerlendirmelerle benzer nitelikte olduğu ifade edilmelidir.

II- KONUSU AÇISINDAN TAKLÎDİN BİLGİ VE AMEL DEĞERİ

Konusuna göre taklîd ele alınırken usûlcüler, hükümleri *aklî* ve *şer'î* olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Usûlcüler, *aklî hükümlerle*, daha çok mücerred akılla bilinen Allah'ın varlığını, birliğini, sıfatlarını, Hz. Peygamber'in peygamberliğini bilmek gibi itikâdî konuları; *şer'î hükümler* ile ise, sem'î delille bilinebilecek fûrû ile ilgili her şeyi kastederler.⁹⁷ Bu iki konunun dışında, usûlcüler tarafından taklîd çerçevesinde açıkça ve yaygın bir şekilde incelenmese de kendine has bir yapısı olan fıkıh usûlü alanındaki taklîdin de burada ele alınması yerinde olacaktır. İncelenecek konulardaki görüş ve tartışmalar, daha çok çoğunluğun kabul ettiği üzere âmmînin âlimi taklîdi ve kabul edenlere göre âlimin âlimi taklîdi alanlarıyla sınırlıdır. Şimdi bu çerçevede ve mahiyetlerine uygun bir şekilde sıralayarak aklî/itikâdî konular, fıkıh usûlü ile ilgili konular ve şer'î konulardaki taklîdin bilgi ve amel değerine yer verilebilir.

97 Şirâzî, *el-Luma'*, s. 251; Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 950; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 277, 280; Şevkânî, *İrşâdül-fuhûl*, s. 862; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 265; Kaya, "Taklid", XXXIX, 464.

A- AKLÎ/İTİKÂDÎ KONULARDA TAKLÎD

Ubeydullah b. el-Hasan el-Anberî (ö.168/785), Hâşeviyye ve Ta'limiyye,⁹⁸ aklî hükümlerde, yani itikâdî konularda taklîdin câiz ya da vâcip olduğu görüşündedir.⁹⁹ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî bazı Şâfiîlerin, İsfârî'nî (ö.418/1027) zâhir ehlinin, Cüveynî Hanbelîlerin, Zerkeşî ve Râzî fukahânın bir çoğunun itikâdî konularda taklîde cevâz verdiğini dile getirmektedir.¹⁰⁰ Hadis âlimlerinden ve zâhir ehlinin bir grubu da bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹ İstisnâî genellemeler hariç yapılan açıklamalar birlikte değerlendirildiğinde, azınlıkta kalan bir topluluğun itikâdî konularda taklîde cevâz verdiği söylenebilir.

Cumhûr ise, itikâdî konularda taklîdin câiz olmadığı, bu konularda nazarda bulunulmasının ve delile dayanılmasının gerekli olduğu kanaatindedir.¹⁰² Bazı usûlcülerin, bu konuda ihtilâfın olmadığını ve icmân bulunduğunu ifade etmeleri,¹⁰³ söz konusu görüşün yaygınlığını ve gücünü göstermesi açısından dikkate değerdir. Görüldüğü üzere burada, azınlık görüşü olarak *aklî/itikâdî konularda taklîdi câiz/vâcip görenler* ve çoğunluk görüşü olarak *buna muhâlefet edenler* şeklinde iki yaklaşım ortaya çıkmaktadır.

98 Hâşeviyye, dinî konularda akıl yürütmeyi reddedip sadece nakle itibar eden ve özellikle ulûhiyyet meselelerinde naslar arasında bağlantı kuramayarak teşbih ve tescime kadar varan telakkileri benimseyen kimseler için kullanılmaktadır. Değişik ekollere mensup pek çok âlim tarafından söz konusu görüşleri temsil edenlerin, Ahmed b. Hanbelî'e uyduklarını iddia ederek kendilerini "ashâbü'l-hadis" veya "ehl-i hadis" olarak adlandıran bir kısım Selefiyye, Şi'a'ya mensup bazı fırkalarla Müşebbihe ve Mücessime'den oluştuğu kabul edilmektedir (Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *Kitâbü'l-mîlel ve'n-nihal* (ed. William Cureton), Leipzig 1923, I, 68, 76-77; Metin Yurdagür, "Haşviyye", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 426-427). Ta'limiyye, İsmâîlîliğin bir başka adıdır. Gerçeğin ancak mâsum imamın öğretimi (ta'limi) ile öğrenilebileceğine inandıklarından dolayı bu adla da anılırlar. Ta'limi esas almaları dolayısıyla aklî istidlâli reddederler. Onlara göre insanların ileri sürecekleri görüşler birbirinden farklı, hatta zıt olabileceği için dinî metin ve gerçekler ancak mâsum imam tarafından öğretilmesi suretiyle öğrenilip uygulanabilir. Tâlim düşüncesinin İsmâîliyye'de ortaya çıkması ve geliştirilmesi genellikle Hasan Sabbâh (ö.518/1124)'a nisbet edilmektedir [Şehristânî, *Kitâbü'l-mîlel ve'n-nihal*, I, 127-128; Mustafa Öz, "Ta'limiyye", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 548-549].

99 Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 251; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 193; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 863; Mustafa, *Tenbihü'l-esdikâ*, s. 108; Seyyid, *Usûl-i fıkıh medhal*, s. 242; Sa'd b. Nâsir b. Abdülazîz eş-Şîsrî, *et-Taklîd ve ahkâmühû*, Riyad 1416, s. 41-42. Bazılarına nispet edilen, itikâdî konularda nazar ve ictihâdın haram olmasına mukâbil taklîdi vâcip gören yaklaşım için bk. Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, VI, 278; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 193. Seyyid Bey, bu grubun, İsmâîliyye, Bâtîniyye, Ta'limiyye gibi isimlerle isimlendirildiğine dikkat çekmektedir (Seyyid, *Usûl-i fıkıh medhal*, s. 243-244). Şîsrî, itikâdî konularda taklîdin câiz olduğu görüşünü el-Anberî ve bazı şâfiîlere, vâcip olduğu görüşünü bazı zâhir ehline nispet etmektedir (Şîsrî, *et-Taklîd ve ahkâmühû*, s. 42). Bu açıklamaların yanında mutlak taklîd taraftarı oldukları dikkate alındığında vâcip görüşünün daha çok Hâşeviyye ve Ta'limiyye'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.

100 Basrî, *el-Mu'temed*, II, 934; Râzî, *el-Mahsûl*, VI, 91; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, VI, 277-278; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 863. Karâfî (ö.684/1285), Hanbelîlerin meşhûr olan görüşünün, itikâdî konularda taklîdin reddi yönünde olduğunu belirtmektedir (Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, VI, 278). Buna göre itikâdî konularda taklîd taraftarı yaklaşımın azınlıkta kalan bazı Hanbelîlere ait olduğu anlaşılmaktadır (Destekleyici açıklamalar için bk. Muhammed b. Ahmed b. Abdülazîz Ali el-Futuhî İbn Neccâr, *Şerhü'l-Kevkebi'l-münîr bi-muhtasarî't-Tahrir: el-Muhteberü'l-müntekar şerhi'l-Muhtasar fî usûlî'l-fıkıh* (nşr. Muhammed Zuhayli, Nezih Hammad), Dimaşk 1408/1987, IV, 533-534).

101 Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 864; İbn Neccâr, *Şerhü'l-Kevkebi'l-münîr*, IV, 535-536; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 268-269.

102 Basrî, *el-Mu'temed*, II, 941; Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 251; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, III, 1017; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 193; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, VI, 277; İbn Neccâr, *Şerhü'l-kevkebi'l-münîr*, IV, 533; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 863; Hafnâvî, *Tebîsîrü'n-nücebâ*, s. 199; Husayfân, "Ahkâmü't-taklîd inde'l-usûliyyîn", s. 16.

103 Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, VI, 277; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 863; Hasan Hân, *et-Tarikatü'l-müslâ*, s. 38; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 269.

1- Aklî/İtikâdî Konularda Taklîdi Caiz/Vacip Görenlerin Delilleri

İtikâdî konularda taklîde cevâz verenler ya da taklîdi vâcib görenler, görüşleri lehine bir çok delil getirmişlerdir. Ancak onların bu konuda ileri sürdükleri gerekçeler cumhur tarafından eleştirilmiştir. Bu görüşü savunanların belli başlı gerekçeleri ve cumhurun bunlara verdikleri cevapları şu şekilde özetlemek/sıralamak mümkündür:

Naklî deliller:

1. “İnkâr edenler müstesna, hiç kimse Allah’ın âyetleri hakkında tartışmaz”¹⁰⁴ âyetinde tartışma yasaklanmakta, nazar da tartışmaya götürmesi dolayısıyla reddedilmiş olmaktadır. Hz. Peygamber, kader konusunda tartışıklarını gördüğü sahabeyi bundan men etmiş ve “sizden öncekiler bu konuya dalmalarından dolayı helak edildiler”¹⁰⁵ buyurmuştur. Aynı şekilde Hz. Peygamber, “size yaşlı kadınların dini üzere olmak düşer”¹⁰⁶ açıklamasında bulunmuştur. Bütün bunlar, itikâdî konularda nazarın câiz/vâcib olmadığını, aksine yasaklandığını, taklîdin ise geçerli olduğunu göstermektedir. Zikredilen delilleri muhâlif bir yaklaşımla değerlendiren Âmidî, söz konusu âyetle yasaklananın, başka bir âyetle işaret edildiği gibi¹⁰⁷ hak üzere değil de bâtıl üzere yapılan cedel olduğunu, Allah Teâlâ’nın bazı âyetlerinde¹⁰⁸ güzel mücâdeleyi emretmesinin hak üzere mücâdelenin yasaklanmadığını gösterdiğini ifade etmektedir. Diğer yandan o, “Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler”¹⁰⁹ âyetinde nazarda bulunanların övüldüğüne dikkat çekmektedir. Yaşlı kadınların dini üzere olmayı emreden hadisin ise sahih olmadığı, sahih olsa bile hadiste Allah’ın hükmettiği ve gerçekleştirdiği durumların kastedildiği açıklamasında bulunmaktadır.¹¹⁰ Dolayısıyla ona göre bu hadis, kadere rızayı hedeflemektedir.

2. Sahabenin hiç birisinden aklî/itikâdî konularda nazarda bulunduklarına dair bir haber nakledilmemiştir. Eğer onlar, itikâdî konularda nazarda bulunmuş olsalardı, fikhî konulardaki nazar faaliyetleri gibi bu konulardaki nazar faaliyetleri de aktarılırdı ve eğer nazar vâcib olsaydı, onların bu konularda nazarda bulunmaları evleviyetle gerekirdi. Cumhur bu gerekçeye şu şekilde itiraz etmiştir: Sahabenin itikâdî konularda nazarda bulunmadığını söylemek, bizden biri bildiği hâlde onların Allah’ı bilmediği iddiasına götürür ki, bu muhâldir. Allah’ı bildikleri kabul edildiğinde ise, Allah’ı bilmek zarûriyyâtta olmadığına göre nazar söz ko-

104 Mü’min, 40/4.

105 Benzer manaya gelen rivâyetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 250; Tirmizî, “Kader”, 1 (IV, 443).

106 Ebu’l-Fazl Irâkî, *el-Mugni an hamli’l-esfâr* (nşr. Eşref Abdü’l-Maksûd), Riyâd 1415/1995, II, 745.

107 Söz konusu âyet “Bâtılı hakkın yerine koymak için mücâdele etmişlerdi” (Mü’min, 40/5) şeklindedir.

108 Bahsi geçen âyetler “Onlarla en güzel şekilde mücâdele et” (Nahl, 16/125), “Ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücâdele edin” (Ankebût, 29/46) şeklindedir.

109 Âl-i İmrân, 3/191.

110 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 194-196. Benzer açıklamalar için bk. Hafnâvî, *Tebîrî’n-nücebâ*, s. 203-204; Husayfân, “Ahkâmü’l-taklîd inde’l-usûliyyîn”, s. 16, 20-21.

nusu olacaktır. Onlardan bir tartışmanın nakledilmemiş olması, zihinlerinin netliği, itikâdlarının doğruluğu ve buna ihtiyaç duymamaları dolayısıyladır. Fürûa dair meselelerin aktarılma sebebi ise, kat'î meselelerin aksine bunların ictihâdî ve zannî olmaları ile ilgilidir.¹¹¹

3. Hz. Peygamber'den, sahabeden, tâbî'undan ve günümüze kadar hiç kimseden kendi zamanlarında yaşayan avâmın nazarı terk etmelerine itiraz ettiklerine dair herhangi bir şey aktarılmamıştır. Bu da nazarın değil taklîdin câiz/vâcib oluşuna delâlet eder.¹¹² Bu itirazın bulunmamasını Âmidî, halkın nezdinde tafsîlî olarak değil de icmâlî deliller ile Allah'ı bilmenin gerçekleşmiş olmasına bağlar.¹¹³ İbn Dakîkî'l-İd (ö.702/1302)'in açıklamaları da Âmidî'yi destekler niteliktedir. Bu çerçevede o, itikâdî alanda, halkta, öncüllerin düzenlenip sonuçların elde edilmesi anlamında bir nazar söz konusu olmasa da, mucize, Hz. Peygamber'in hâlleri ve kesinlik ifade eden karînelere üzerinde genel bir nazarın ortaya çıktığını ifade etmektedir.¹¹⁴

Aklî deliller:

1. İnsanların çoğunluğu taklit üzere olup nazarla sorumlu tutulmaları meşakkate yol açar.¹¹⁵ Söz konusu delile itiraz edilerek, bunun doğruya ulaşma konusunda bir delil olamayacağı, zira âyetlerde¹¹⁶ ve ilgili hadiste¹¹⁷ işaret edildiği üzere sapkın akîdelerdeki taklîdin sahih olanlara göre daha çok olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca zikredilen delile itiraz edenlere göre, hakka ait deliller ince ve kapalıdır. Onları, ancak, saf zihne ve üstün akla sahip olanlar büyük bir gayret ile anlarlar.¹¹⁸ Dolayısıyla avâmın oluşturduğu büyük toplulukların bir görüşü onaylaması, o görüşün doğruluğunu göstermez.

2. İtikâdî konularda delil aramanın vâcib olmadığına ve gerçek amacın Allah ve elçisinin sözlerine uyma olduğuna dikkat çeken bazı hadis âlimleri, Allah'ın şüphe taşımayan bir itikâd verdiği kimselerden nazar sorumluluğunun düştüğünü belirtmişler, özellikle böyle bir itikâda sahip avâmın, itikâdî konularda bir çok nazar sahibinden daha güçlü bir imana sahip olabildiğini ifade etmişlerdir.¹¹⁹ Böylece onlar, itikâdî alanda taklîdi yeterli kabul etmişlerdir. Bu delile karşı, çoğunluğun, zikri geçen hâllerde kesin imanın ortaya çıkmasının genel bir nazara dayandığını dile getireceği tahmin edilebilir.

111 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 195-196; Mustafa, *Tenbihü'l-esdikâ*, s. 109; Hafnâvî, *Tebisirü'n-nücebâ*, s. 202.

112 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 195; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 277; Mustafa, *Tenbihü'l-esdikâ*, s. 109; Husayfân, "Ahkâmü't-taklîd inde'l-usûliyyîn", s. 18-19.

113 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 196.

114 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 277-278. Benzer açıklamalar için bk. Mustafa, *Tenbihü'l-esdikâ*, s. 108-109; Seyyid, *Usûl-i fıkıh medhal*, s. 243; Husayfân, "Ahkâmü't-taklîd inde'l-usûliyyîn", s. 18-19.

115 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 197; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 277; Husayfân, "Ahkâmü't-taklîd inde'l-usûliyyîn", s. 20.

116 Bahsi geçen âyetler "Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırlırlar" (En'âm, 6/116), "İman edip de iyi işler yapanlar ne kadar az!" (Sâd, 38/24) şeklindedir.

117 Söz konusu hadis "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, bir tanesi kurtulacak, geri kalan cehenneme girecektir" [İbn Mâce, "Fiten", 18 (II, 1322); Ebû Dâvûd, "Sünne", 1 (V, 5); Tirmizî, "İmân", 18 (V, 26)] şeklindedir.

118 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 197; Husayfân, "Ahkâmü't-taklîd inde'l-usûliyyîn", s. 20.

119 Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 278; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 864-865; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 268-269.

3. Allah'ı bilmede nazarın vâcib olması, ârif (Allah'ı bilen) açısından var olanı yeniden elde etmeyi içerdiği için muhâldir. Ârif olmayan açısından ise, Allah'ı bilme konusunda nazarın vâcib kılınabilmesi, zarûrî olarak onun Allah'ı bilmemesini gerektirir. Bu durumda Allah'ın nazarı vâcib kıldığını bilmenin Allah'ın zâtını bilmeye, Allah'ın zâtını bilmenin de Allah'ın vâcib kılmasına bağlı olan nazara dayandırılması şeklinde kısır döngü (iki şeyin birbirine dayandırılması) ortaya çıkmaktadır. Bu kısır döngüden kurtulmak ise, ancak taklîd ile mümkündür. Bu delile itiraz eden Âmidî'ye göre, "nazarın vâcib olmasının Allah'ı bilmemeyi gerektirdiği" yaklaşımı, ancak bilmemenin kulun gücü dahilinde olduğu kabul edildiğinde düşünülebilir. Bu ise, müselleme değildir. Zira bilmemek, irade ve gayretle elde edilen bir netice değildir. Kısır döngünün bulunduğu iddiası da, müselleme değildir. Zira, şer'î vâcib nazara dayanmaz.¹²⁰ Bu durumda, teklîf gelmeden nazar ve Allah'ı bilme zorunluluğu ortaya çıkmayacak, teklîfle birlikte nazar ve Allah'ı bilme şer'î olarak zorunlu hâle gelecektir. Böylece kısır döngü oluşmayacaktır.

4. Taklîdin aksine nazarda şüphelenme, görüş karışıklığı yaşama ve yanlış düşünce gibi tehlikeler söz konusudur. Bahis konusu tehlikelerden kurtulma ihtimâlinin yüksek olduğu cihete yönelmek daha evlâ olduğu için taklîd uyulmaya daha lâyıktır. Bu yüzden halkın çoğunun taklîdi tercih etmesi daha doğru olacaktır. Taklîdin lehine getirilen bu gerekçeye itiraz eden Âmidî, taklîd edilen kimseye inanmanın, taklîd ile veya zarûreten ortaya çıkmasının mümteni oluşuna, dolayısıyla taklîd edilen kimseye inanmanın dahi ancak nazar ile mümkün olacağına dikkat çekmektedir. Ayrıca ona göre taklîd ile inanılması durumunda sonsuz bir dayandırma süreci izlenmesi şeklinde teselsül meydana geleceği için taklîd imkansızlık içermektedir.¹²¹ Diğer yandan, itikâdî konulardaki nazarda ortaya çıkacak mahzûrlar, taklîdde ziyadesiyle vardır. Zira nazarda söz konusu olmadığı halde taklîdde taklîd edilen kişinin haber verdiği şeylerde yalan söyleme ihtimâli bulunmaktadır.¹²²

5. İtikâdî konulardaki delillere ait belirsizlik ve kapalılıklar, fûrûa ait delillere nazaran daha fazladır. Delillerinin anlaşılması daha kolay olan fûrûda, zorluğu giderme amacına dayalı olarak taklîd câiz olduğuna göre, anlaşılması daha zor delillere sahip olan itikâdî konularda taklîdin câiz kılınması daha evlâdır. Ayrıca itikâd ve fûrûun her ikisi de mükellef tutulma bakımından eşit olduğundan dolayı fûrûda câiz olan taklîdin itikâd alanında da câiz olması gerekir.¹²³ Her iki delile karşı çıkanlar, fûrûda, taklîd ile elde edilebilen zannın aranması söz konusu iken, usûlde (itikâdî konularda) yakînin arandığına dikkat çekerler. Ayrıca hata edildiğinde küfre götüreceği için akâidle ilgili konuların fûrûdan daha önemli olduğunu vurgular-

120 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 195-196. Bu konu, hüsün-kubuh meseleleriyle ilgilidir ve Âmidî, burada, Eş'arî yaklaşımı temsil etmektedir.

121 Buradaki teselsül, birine başkasını taklîd ederek uyulduğunda, taklîd edilene yine başkasını taklîd ederek uymanın gerekmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

122 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 195, 197. Benzer açıklamalar için bk. Mustafa, *Tenbihü'l-esdikâ*, s. 110; Hafnâvî, *Tebisirü'n-nücebâ*, s. 204-205.

123 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 195; Hafnâvî, *Tebisirü'n-nücebâ*, s. 202-203; Husayfân, "Ahkâmü't-taklîd inde'l-usûliyyîn", s. 19.

lar. Bunlardan dolayı ikisinin birbiri ile kıyaslanmasının yanlış olduğu, fūrûda câiz olan taklîdin, usûlde de câiz olmasının gerekmeyeceği sonucuna ulaşırlar.¹²⁴

1- Aklî/İtikâdî Konularda Taklîdi Caiz Görmeyenlerin Delilleri

İtikâdî konularda taklîde karşı çıkan cumhûra gelince, öncelikle muhâliflerin görüşlerine getirdikleri itirazlar çerçevesinde yukarıda aktarılan açıklamaların delil olma yönüne işaret edilmelidir. Bunların dışında onlar, görüşlerini ispat amacıyla naklî ve aklî bir çok delile daha yer vermişlerdir.

Naklî deliller:

1. Kur'ân-ı Kerîm'de ilmin ve nazarın önemi ve terkinin kınanması ile ilgili bir çok nass vardır.¹²⁵ Bu nasslar, itikâdî konularda ilmin ve nazarın vâcib olduğunu, bunların terkinini içeren taklîdin ise câiz olmadığını göstermektedir.¹²⁶

2. Taklîd ile değil, temel iman esaslarına dair âyet ve hadislerin delil olarak bilinmesi ile yakın ortaya çıkar.¹²⁷

3. Başkasının taklîd edilmesini mümkün kılan delillere dayanarak âmmînin ilgili şartlar çerçevesinde müctehidi taklîd etmesi dışında taklîd şerî'atte zemmedilmiştir. İtikâdî konularda taklîdin olabileceğine dair herhangi bir delil de yoktur. Aksine "Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız"¹²⁸ âyeti, bu konulardaki taklîdi zemmetmektedir. Bu da, itikâdî konularda taklîdin câiz olmadığını göstermektedir.¹²⁹

Aklî deliller:

1. Allah'ı bilmenin (ma'rifet) vücûbu konusunda selefin/ümme'tin icmâi vardır. Taklîdin Allah'ı bilmeye götürmesi ise mümtenidir.¹³⁰ Bu çerçevede Âmidî, taklîdin Allah'ı bilmeye (ilim) götürmediğini bir çok açıdan açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, masûm olmaması dolayısıyla itikâd konusunda açıklamada bulunan müftünün verdiği haber bilgi ifade etmez. Öte yandan taklîdin ilim sağladığının kabul

124 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 197; Zerküşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 283; Hafnâvî, *Tebisirü'n-nücebâ*, s. 203; Husayfân, "Ahkâmü't-taklîd inde'l-usûliyyîn", s. 19-20.

125 Söz konusu naslara örnek olarak "Göklerin ve yerin yaratılışında ... düşünen bir toplum için birçok deliller vardır" (Bakara, 2/164) âyeti ile "üzerinde düşünmeksizin iki çenesi arasında geveleyip duranlara yazıklar olsun" [Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf Zeyla'î, *Tahricü'l-ehâdis ve'l-âsârî'l-vâkı'a fi tefsiri'l-Keşşâf li'z-Zemahşeri* (nşr. Abdullah b. Abdurrahman es-Su'd), Riyad 1414/1993, I, 260-261] hadisine işaret edilebilir (Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 193-194; Hafnâvî, *Tebisirü'n-nücebâ*, s. 201). Örneğin Seyyid Bey, bu çerçevede ilmin ve nazarın övüldüğü, cehalet ve taklîdin yerildiği bir çok âyete yer vermektedir: Zümer, 39/9, 17-18; Fâtır, 35/28; A'râf, 7/3, 199; Zuhurâf, 43/22; Enbiyâ, 21/53; Ahzâb, 33/67; Bakara, 2/163; Neml, 27/64; Haşr, 59/2; İsra, 17/36 (Seyyid, *Usûl-i fıkıh medhal*, s. 241).

126 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 193-194; Seyyid, *Usûl-i fıkıh medhal*, s. 241-242.

127 Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 265-268.

128 Zuhurâf, 43/23.

129 Şirâzî, *el-Luma'*, s. 251-252; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 194; Desûkî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 205-206; Hafnâvî, *Tebisirü'n-nücebâ*, s. 201; Husayfân, "Ahkâmü't-taklîd inde'l-usûliyyîn", s. 16-17.

130 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 194; Zerküşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 277; Şevkânî, *İrşâdül-fuhûl*, s. 863; Hasan Hân, *et-Tarikatü'l-müslâ*, s. 38; Hafnâvî, *Tebisirü'n-nücebâ*, s. 200.

edilmesi durumunda, âlemin hâdis ve kadîm olduğu iddialarının her ikisinin de taklîd ile benimsenmesi mümkündür. Bu ise, iki zıddın bir arada bulundurulmasını içermesi nedeniyle muhâldir. Aynı şekilde taklîdin, nefiste başlangıçta var olan herhangi bir bilgiye dayanmaması ve üzerindeki ihtilâf dolayısıyla zarûrî olarak ilim ifade etmesi imkânsızdır. Bütün bunlar taklîdin Allah'ı bilmeye götürmediğini göstermektedir.¹³¹

2. İtikâdda taklîdin geçersizliğini ortaya koymak üzere İbn Kudâme, ihtimaller üzerinden hareket etmektedir. Ona göre, itikâdi konularda başkasını taklîd eden kişi, taklîd ettiği kişi hakkında hatayı mümkün ya da muhâl görebilir. Eğer taklîd ettiği kişinin hata etmesini mümkün görüyorsa, inanç konularında şüphe ortaya çıkmış olur. Muhâl görüyorsa, bu kanaatin dayandığı bir delil yoktur. Taklîd edilen kişinin doğruluğu kalbin sükûna ermesine dayandırılırsa, bu durumda, Hristiyan ve Yahûdilerin ya da muhâlif inanca sahip kişilerin muhâlefetleri reddedilemeyecektir.¹³² Bunlar dikkate alındığında itikâdi konularda, her hâlükârda taklîd yerine nazarın gerekliliği ortaya çıkmış olmaktadır.

3. İtikâdi konulardaki hükümler akla dayanır ve akıl konusunda tüm insanlar müşterektir. Böyle bir durumda başkasının taklîd edilmesi manasızdır, abestir.¹³³

Usûlcüler, itikâdi konularda başkasının taklîd edilmesinin câiz ya da vâcib olup olmaması ile bağlantılı bir şekilde delile dayanmadan taklîd yoluyla itikâd sahibi olmuş kişinin durumunu ayrıca tartışmışlardır. Kelâmcıların ve mezhep âlimlerinin çoğunluğu ile hadis imamlarına göre, diğer bir ifadeyle cumhûra göre bu şahıs, istidlâli terk ettiği için fâsık/günahkâr olsa da mü'mindir. Eş'ârî (ö.324/936) ile Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre ise, mukallid olmaktan çıkmadıkça bu şahıs mü'min değildir.¹³⁴ İçlerinde Semerkandî, İbn Sem'ânî (ö.489/1096) ve Şevkânî'nin

131 Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 194.

132 İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, III, 1017-1018. Yapılan açıklamaları destekler nitelikte taklîd edilen kimsenin insani yönünü öne çıkaran Seyyid Bey, insanın yalan söyleyebileceğine, iyi niyetli ve takvâ sahibi olsa da hatadan korunmuş olmadığına dikkat çekmektedir (Seyyid, *Usûl-i fıkıh medhal*, s. 240).

133 Şirâzî, *el-Luma'*, s. 252; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr*, VI, 277; Hamevî, *ed-Dürri'l-ferid fî beyânî hükmi't-taklîd*, s.78; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 269.

134 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr*, VI, 278; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 863; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 268-269; Seyyid, *Usûl-i fıkıh medhal*, s. 242. Konuya özel bir başlık açan Abdülkâhîr el-Bağdâdî (ö.429/1037), Eş'ârî'nin ve zarûrî olarak bilinmemesi şartıyla Mu'tezile'nin, delile dayanmadıkça mukallidin mümin kabul edilmeyeceği kanaatini taşıdığını dile getirmekte; cumhûrun ise, mukallidde şüphe ortaya çıkmayıp kesin bir kanaat oluşması durumunda mukallidin istidlâlde bulunmadığı için günahkâr olsa da mümin olacağı, şüphe ortaya çıkması durumunda ise kâfir olacağı kanaatini taşıdıklarını ifade etmektedir. (Ebû Mansur Abdülkâhîr b. Tahir b. Muhammed Temimi Abdülkâhîr Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, Beyrut 1981, s. 254-255). Kelime-i tevhid veya kelime-i şehâdeti söylemekle birlikte, inancında şüphe içinde olan ve inancının hatalı olabileceği kanaatini taşıyan, sırf başkalarına uyararak onlar iman etti diye iman eden, onlar inkar ederse ben de inkar ederim düşüncesi ile iman eden kimseler (taklîd-i mahz), Kerrâmiyye mezhebi hariç, şüphe ve zannın imanın sıhhatini yok etmesi sebebiyle bütün mezheplerce mümin kabul edilmemiştir (Abdullah Demir, "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Mukallidin İmanı", *Diyanet İlmî Dergi*, 44/2 (2008), s. 32). Bazı âlimler, Eş'ârî'den yapılan bahsi geçen aktarımın sahih olmadığı kanaatindedir. Bazıları ise, onun başkasının sözüne delilsiz uyma manasında zan ve vehim ifade eden taklîdi kastettiğini, böyle bir imanın geçersiz olacağını, kesin itikâd anlamındaki taklîdin geçerliliğine ise, Mu'tezileden Ebû Hâşim (ö.321/933) dışında kimsenin itiraz etmediğini dile getirirler (Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr*, VI, 278-279; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 865; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 269). Kelâmcılar arasında Eş'ârî'den aktarılan görüşün, ona ait olup olmadığı ya da hangi manaya delâlet ettiği tartışmalıdır (İlgili tartışmalar için bk. Demir, "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Mukallidin İmanı", s. 41-42).

de bulunduğu bir grup usûlcü, böyle bir şahsın müm'min olduğu gibi fâsık da olmayacağı kanaatindedir. Zira onlara göre çoğunluğun imanı bu şekilde olup onlar istidlâlle güç yetiremezler. Ayrıca Hz. Peygamber, onları nazarla sorumlu tutmamış, sahabeden itibâren sonraki nesiller boyunca icmâlî iman geçerli kabul edilmiş, hatta itikâdî konularda çoğuna nazar yasaklanmıştır.¹³⁵ Bu konuda ayırımı giden Gazzâlî, kesin itikâdın bulunduğu durumlarda değil ancak bu itikâda ârızî şüphelerin girmesi durumunda nazarın vâcib hâle geleceğini ifade etmektedir.¹³⁶ Dolayısıyla ona göre, ârızî bir şüphe ortaya çıkmadıkça mukallidin itikâdı geçerlidir. Şüphe durumunda ise, nazar gerekir ve onun terki ile günah işlenmiş olur.

Meseleyi değerlendirmeye tâbi tutan Ömerî, itikâdî alandaki taklîdî konusuna göre değerlendirmeye tâbi tutmaktadır. Ona göre, herkeste ortak olarak duyularla algılanan kevnî âyetler üzerinde düşünerek elde edilecek Allah'ın birliği ve kudreti gibi itikâdî konularda istidlâl vâcibdir. Allah'ın sıfatları, kader ve kaza gibi algılanması zor olan meselelerde ise, gücü yetmeyen için taklîd câizdir ve taklide dayalı kesin itikâddasahihtir.¹³⁷

Sonuç olarak itikâdî alanda cumhûrun taklide karşı çıkması ve nazarı vâcib kılması, getirilen delillerden de anlaşılacağı üzere itikâdda bilgiye (ilim) dayanma ve kesinlik arayışına bağlanabilir. Bu tavır, İslâm'da itikâdın akliliğine, kesin bilgi merkezli oluşuna ve bunun taklîd karşısındaki önceliğine güçlü bir vurguyu içerir. Muhâlif görüşün delillerine nazaran daha güçlü olduğu anlaşılan cumhûrun sunduğu naklî ve aklî delillerin, usûlcülerin büyük çoğunluğunda görülen taklide muhâlif genel duruştan beslendiği söylenebilir. Bu durumda cumhûrun, itikâdî konulardaki taklîdî, yasak olan taklîdden istisnâ etmediği ortaya çıkmaktadır. Buna mukabil itikâd alanında taklide cevaz veren ya da bunu vâcib gören azınlık, söz konusu taklîd alanını, yasak taklîd olarak değerlendirmemektedir. Öte yandan, cumhûrun itikâdda taklide karşı çıkmasına rağmen taklitle gerçekleşen imanı geçerli kabul etmesi dikkat çekicidir. Böyle bir imanı kabul edenlerin çoğunluğu, itikâdî konularda taklîd ile günah işlendiği kanaatinde iken, azınlık bir grubun bunun günah olmadığını savunduğu görülmektedir. Burada birinci grup, istidlâlin terk edilip taklîdin tercih edilmesini amelî bir vâcibin terki olarak değerlendirenken, ikinci grubun vâcibin terkinin zarûrete dayandırarak mazur gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak cumhûrun terkinde günah içerdiğini düşündüğü istidlâlin,

135 Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 951; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 278; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 863-866. Semerkandî, itikâdî konulardaki delillere vâkıf olmak ve onlar üzerinde incelemede bulunmanın, anlayış ve zekâ sahibi kimseler hakkında farz-ı kifâye olduğunu, bir kısmının bu görevi yerine getirmesi ile diğerlerinin üzerinden sorumluluğun kalkacağını ifade eder. Diğer yandan Semerkandî, öğretmenlerin kusuru, meselenin kendisinden kaynaklanan kapalılığı ya da anlayış hatasına bağlı olarak kalplerinde çözemeyecekleri bir şüphe oluşma ihtimali dolayısıyla kelâm ilmini öğrenmeye ve delillere vâkıf olmaya teşvik edilerek avâmın itikâdının yerinden oynatılmasının câiz olmadığı kanaatindedir. Bundan dolayı, ona göre, itikâdî konularda, özellikle avâm için nasihat daha uygundur (Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 951).

136 Seyyid, *Usûl-i fıkıh medhal*, s. 242-243. Gazzâlî'nin zikri geçen görüşü için bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Fedâihü'l-Bâtıniyye* (nşr. Abdurrahman el-Bedevî), Kâhire 1964, s. 93.

137 Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 269-270.

uzmanlık gerektiren istidlâl olmayıp ortalama insan aklı ile düşünülebilecek durumları içerdği söylenebilir. Mukallidin imanını geçersiz sayarak zikredilen iki gruptan ayrılan yaklaşım ise, nazar ve istidlâli itikâdda tek geçerli yol olarak kabul etmiş gözükmektedir.

Yapılan açıklamalara bakılarak, itikâdî konularda taklîdin genel bir düşünme faaliyeti ile anlaşılabilecek konularda geçerli kabul edilmeyip uzmanlığı gerektiren konularda meşrû görülmesinin daha uygun olacağı ifade edilebilir. Zira birinci durumda her insan neticeye ulaşabilirken ikinci durumda ilmî faaliyet ve derinlemesine düşünme gereklidir. Bunlar ise, eğitimle ve süreç içerisinde kazanılabilecek şeylerdir. Bahsi geçen sorumluluğun herkese yüklenmesi, itikâdî açıdan bir çok sakıncaya sebebiyet verecektir.

İtikâdî konularda taklîdi gerekli ve buna dayalı olarak ortaya çıkan imanı günah söz konusu olmaksızın geçerli kabul edenler, taklîdin ilim sağladığı görüşüne sahiptir. İstidlâl terk edildiği için günah işlenmiş olacağını düşünenler ile avâmın mazur görüleceği gerekçesiyle günah işlenmiş olmayacağını düşünenlere göre neticede mukallidin imanı geçerlidir. Bu iki grup cumhûru oluşturmaktadır ki, yapılan açıklamalar dikkate alındığında onlara göre taklîd ile imanin ortaya çıkabilmesi için zan seviyesi yeterli olmayıp kişinin kendinden ya da dışarıdan gelen bir şüpheyi aklına getirmemiş olması gerekir. Buna göre imana ulaştıran taklîd, delile dayanmayan ve vukûfiyet sağlamayan kesin kanaat anlamında itikâd/cezm seviyesinde bir bilgi sağlamaktadır.¹³⁸ Taklîd ile gerçekleşen imanin geçersiz olduğunu savunanlara göre ise, itikâdda taklîd şek, vehim veya cehl ortaya çıkarmaktadır ya da zan sağlasa da onlara göre itikâdî konularda zan yeterli bir bilgi seviyesi değildir.

C- FIKIH USÛLÜNDE TAKLÎD

Fıkıh usulünde taklîd konusu, usûlcüler arasında yaygın ve sınırları belli bir şekilde tartışılmasa da usûlcülerin bazı açıklamaları ile genel taklîd anlayışları dikkate alınarak incelenebilir. Mutlak taklîd taraftarları olarak Haşeviyye ve Ta'lîmiyye'nin ictihâda tamamen muhâlif olmaları dolayısıyla daha çok ictihâdî alanla ilgili olan fıkıh usûlündeki taklîd meselesini gündemlerine almayacakları söylenebilir. Bu durumda usûlde taklîd konusunda *karşı çıkanlar ve cevâz verenler* olmak üzere temelde iki yaklaşımdan bahsedilebilir.

Usûlde taklîde karşı çıkanların başında delilsiz taklîde mutlak olarak muhâlif olan ittibâ ehlinin geleceği ve diğer alanlarda görüşlerini desteklemek üzere getirdikleri delilleri burada da ileri sürecekları tahmin edilebilir. Burada ittibâi sa-

138 Cumhûrun yaklaşımı ile ilgili olarak bk. Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 254-255; Gazzâlî, *Fedâihu'l-Bâtıniyye*, 93; Demir, "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'ye Göre Mukallidin İmanı", s. 32

vunanlar olarak Bağdat Mu'tezilesi (Kaderiyye)'nden bazıları,¹³⁹ İbn Hazm,¹⁴⁰ İbn Teymiyye,¹⁴¹ Şevkânî¹⁴² ve Siddîk Hasan Hân'a¹⁴³ işaret edilebilir. Bunların dışında bazı eserlerde usûlde taklîde cevâz vermeyenler olarak Ebu'l-Hüseyn el-Basrî ve Karâfî'ye atıfta bulunulduğu görülmektedir.¹⁴⁴ Ancak kendi ifadelerine bakıldığında onların böyle bir görüşü savundukları açık değildir. Nitekim Karâfî, usûlde taklîde karşı çıktığını söylediği Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin görüşünü ve gerekçesini aktarmakta, kendisi açık bir şekilde herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.¹⁴⁵ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî de el-Mu'temed'de "usûlûş-şer'î"de taklîdin câiz olmadığını ifade etmekle birlikte buna namazın vâcpliğini ve namazların rekaat sayılarını örnek vererek söz konusu ifade ile fıkıh usûlü yerine tevâtüren nakledilen dinin temel hükümlerinde taklîdin geçersizliğini kastettiğini ima etmiş olmaktadır.¹⁴⁶ Zayıf bir ihtimal olmakla birlikte eğer Basrî ve Karâfî'nin fıkıh usulünde taklîde cevaz vermedikleri kabul edilirse, bu görüşlerini fıkıh usûlünün itikâdî konulara mülhak olduğu yaklaşımına dayandırdıkları söylenebilir. Nitekim Karâfî'nin Basrî'ye atfen getirdiği açıklamalara göre itikâdî konulara mülhak olduğu için fıkıh usulünde de her müctehid değil sadece onlardan biri hakka isâbet eder ve fıkhînin aksine fıkıh usûlünde hata eden günahkâr olur. Bu nedenle itikâdî konularda olduğu gibi fıkıh usulünde de taklîd câiz değildir.¹⁴⁷ Ayrıca usûlde taklîdin câiz olmadığını ispat için özellikle âlimin âlime uymasının câiz olmadığını gösteren delillerden hareketle şu şekilde bir delil ileri sürülmektedir: Usûl kaidelerine ancak şer'î hükümlere ulaşmayı hedefleyen müctehidler ihtiyaç duyar. Bir müctehidin başkasını taklîd etmesi isecâizdir.¹⁴⁸

Taklîd konusunu ele alan usûlcülerin büyük çoğunluğunun yukarıda izah edildiği şekliyle aklî/itikâdî konularda ve aşağıda ele alınacağı üzere zarûrî olarak bilinen şer'î/fer'î konularda taklîdin câiz olmadığını, geri kalan konularda taklîdin câiz olduğunu dile getirmeleri ya da başka bir açıklamaya yer vermeyerek bunu imâ etmeleri dikkate alındığında usûlcülerin genelde usûlde taklîde cevâz verdikleri söylenebilir.¹⁴⁹ Aynı şekilde müctehidlerin kısımları ele alınırken, "hem usûlde hem fûrûda müctehid" ve "usûlde mukallid fûrûda müctehid" kısımlarının yaygın

139 Basrî, *el-Mu'temed*, II, 934; Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 252; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 147; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, III, 1019; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 197; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîr*, VI, 284.

140 İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 823-824, 830, 836, 838, 848-849, 862.

141 İbn Kayyim, *I'lâmü'l-muvakkî'in*, II, 164-167.

142 Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 868-869.

143 Siddîk Hasan Hân, *et-Tarikatü'l-müslâ*, s. 39-40.

144 Örnek olarak bk. Ebu'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karâfî, *Nefâisü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl* (nşr. Adil Ahmed Abdülmecud ve Ali Muhammed Muavviz), Mekke 1418/1997, I, 161; Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Muhammed b. Abbas el-Ba'î İbnü'l-Lahhâm, *el-Muhtasar fî usûli'l-fıkıh alâ mezhebi'l-imam Ahmed b. Hanbel* (nşr. Muhammed Mazhar Beka), Dımaşk 1980, s. 167; İbn Neccâr, *Şerhü'l-kevkebi'l-münîr*, IV, 535.

145 Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, I, 161-162.

146 Basrî, *el-Mu'temed*, II, 941.

147 Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, I, 161.

148 Şîrî, *et-Taklîd ve Ahkâmühû*, s. 70.

149 Benzer bir yaklaşım için bk. Şîrî, *et-Taklîd ve Ahkâmühû*, s. 69.

bir şekilde kabul edilmesi,¹⁵⁰ usûlcüler arasında genel olarak usûlde taklîdin câiz olduğu yaklaşımının tercih edildiğini gösterir. Teorik bakışa ek olarak pratikte usûl eserlerinin çoğunda bir çok usûlî meselenin hallinde, ilgili teorinin kurulmasında ve kavramlaştırmaların yapılmasında usûlde taklîd çerçevesinde değerlendirilebilecek yaklaşımların benimsenmesi de bu görüşü destekler niteliktedir.¹⁵¹

Ancak yapılan açıklamalar ve usûlcülerin taklîd konularına genel bakışları dikkate alındığında çoğunluğun usûldeki taklîdi mutlak olarak câiz gördüğü söylenemez. Bunun yerine ele alınacağı üzere şer'î/fer'î konularda olduğu gibi bazı sınırlamaların bulunduğu bahsedilebilir. Bu çerçevede Kur'an'ın lafzı ve manasıyla Allah'tan geldiğinin kabul edilmesi gibi temel akli/itikâdî konulara ilhâk edilebilecek ilkelerle "Kur'an hüccettir", "Sünnet hüccettir", "hiçbir usûl kâidesi açık nassa muhâlif olamaz" gibi üzerinde icmâ oluşup tevâtüren nakledilmesi dolayısıyla zarûrî olarak bilinen ya da az bir tefekkürle anlaşılabilir açık, kesin ve dinin temellerinden olan usûl kâidelerinin taklîdinin câiz olmadığı söylenebilir. Bunların dışında kalan tartışmaya açık, zanna mahal olan veya zan ya da kat'îyyât kabilinden olsun ancak ehlinin derinlemesine ilmî faaliyetlerde bulunarak çözüme kavuşturması beklenen usûl meselelerinin taklîde imkân verdiği ifade edilebilir.¹⁵² Öte yandan ictihâd şartlarını taşımayan avâma ictihâdda bulunma yetkisi verilmediği dikkate alındığında usûlde taklîdin sadece âlimlere has bir durum olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Çoğunluğa ait olduğu anlaşılan cevâz görüşünü ispat etmek üzere usûl konularının itikâdî konulardan farklı olduğu ileri sürülmekte, bilmeyenin bilene tâbi olmasını mazur gösteren ve aynı zamanda âlimin âlime uymasını mümkün kılan deliller ile usûlde başkasına uyma fûrûda ictihâdda bulunma şeklinde ictihâdın bölünmesinin câiz olduğu yaklaşımı gündeme getirilmektedir.¹⁵³ Pratik sürece bakıldığında yaygın bir şekilde kabul gören usûlde başkasına uyma, usûlde ictihâd edebilecek ehliyetle sahip olmayanların başkalarına uyması şeklinde gerçekleştiği

150 Zerküş, *el-Bahrü'l-muhîd*, VI, 212; Muhammed Takiyyü'l-Hakim, *el-Usûlü'l-'âmme li'l-fıkhi'l-mukâren*, y.y. 1983, s. 591-592; Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 313-316; Hasan Özer, "İbn-i Kemâl ve Tabakâtü'l-Fukahâ Adlı Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14 (2009), s. 363-367; H. Yunus Apaydın, "İctihâd", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 439.

151 Örneğin fukahâ metoduna göre yazılmış eserlerde, önceki usûlcülerden aktarılan yaklaşımların, usûlün inşasında sonrakiler tarafından taklîd edilmesi ve kullanılması ile ilgili olarak bazı örnek ve değerlendirmeler için bk. Adem Yığın, *Fukahâ Metoduna Göre Yazılan Fıkıh Usûlü Eserlerinin Temel Özellikleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü.S.B.E., İstanbul 2004, s. 125-131.

152 Bazı usûl eserlerinde Kur'an'ın ve sünnetin hücciyetini kabul etmemenin kişiyi kâfir kılacağına, bu gruba giren konularda doğrunun bir olduğuna ve ona isabet etme gerekliliğinin bulunduğu dikkat çekilmekte, bu yönüyle zikredilen konular akli/itikâdî konulara benzetilmektedir (İbn Emîrû'l-Hâcc, *et-Takrîr*, III, 303). Öte yandan fıkıh usûlünde sükûtü icmâda olduğu üzere ihtilâfın güçlü olduğu noktaların bulunduğu dikkat çekilmekte, buna muhâlefet edenin, zanna dayalı olarak muhâlefet ettiği ve bu muhâlefetten dolayı günah işlemiş olmayacağı ifade edilmekte, itikâddaki benzer durumlardan da örnekler verilerek bu konulardaki taklîdin imkânına işaret edilmektedir (Karâfi, *Nefâisü'l-usûl*, I, 161-162). Burada ilk gruba giren konular, tevâtüren zarûrî olarak ya da az bir tefekkürle bilinebilecek genel kabul görmüş konular iken, ikinci gruba giren konular ancak ehlinin çözüme kavuşturabileceği konular olmaktadır. Akli/itikâdî konular ile aşağıda ele alınacağı üzere şer'î/fer'î konulardaki usûlcülerin tutumlarına bakılarak bu iki gruptan ilki altına giren konularda taklîdin câiz olmadığı, ikincisi altına giren konularda ise câiz olduğu sonucuna varılabilir.

153 Şisrî, *et-Taklîd ve ahkâmühû*, s. 70.

gibi böyle bir ehliyet bulunsa bile bir mezhep içinde hareket ederek başkasına uyma şeklinde de gerçekleşmiştir.¹⁵⁴ Bu durumda usûlde başkasına uymada, yukarıda zikredilen teorik gerekçelerle birlikte usûl alanında detaylarda farklı yaklaşımlar olabilirse de ana hatlarıyla üzerinde birleşilen noktaların belirginleşmesi, usûlün temel meseleleri çerçevesinde doğal sınırlarının tezahür etmiş olması ve usûlde ictihâda olan ihtiyacın giderek azalmasına ek olarak dînî hükümlere güvenin zedelenmemesi, akıl karışıklığına sebebiyet verilmemesi, eğitim ve uygulama birliğinin sağlanması, hukûkî istikrârın güvence altına alınması, siyasal ve sosyal düzenin ve Müslümanlar arasında gerek maddî gerekse duygusal birlikteliğin korunması gibi dînî ve dünyevî maslahatların gözetilmesi şeklinde pratik gerekçelerin de etkili olduğu söylenebilir.

Gerekçeleri ne olursa olsun ve usûlde ictihâda eliyet bulunsun ya da bulunmasın usûl alanında bir ictihâdî faaliyet gerçekleştirilmeden başka birisine ait bir usûl takip ediliyorsa bunu usûlde taklîd olarak kabul etmek gerekir. Zikredilen gerekçeler çerçevesinde bakıldığında, çoğunluğun kabul ettiği üzere ve işaret edilen sınırlamalarla birlikte usûlde taklîdin câiz olması daha doğru bir yaklaşım gibi gözükmektedir.

Yapılan açıklamalardan hareketle özellikle ittibâ ehli nezdinde taklîdin usûl alanında bilgi kaynağı olarak kabul edilmediği ve taklîdin şek, vehim ya da cehl sağladığı kanaatinin benimsendiği söylenebilir. Çoğunluğun ise, itikâdî alana ilhâk edilebilecek ya da zarûrî olarak bilinen veya az bir tefekkürle bilinebilecek derecede açık olup dinin temellerinden kabul edilen kısım hariç usûl alanında taklîdî âlimler için yasak olan taklîdden istisnâ ettiği ve bilgi kaynağı olarak gördüğü; sağladığı bilgi değeri ile ilgili olarak usûlde taklîdin itikâd/cezm (vukûfiyet bulunmayan gerçeğe mutabık ya da değil kesin bilgi anlamında) ya da zan sağladığı kanaatini taşıdığı ifade edilebilir.

D- ŞER'Î/FER'Î KONULARDA TAKLÎD

Şer'î/fer'î konulardaki taklîd ile ilgili ortaya çıkan görüşler, *taklîdî vâcib kılan, taklîdî haram kılan* ve orta yolu izleyerek *tafsîle giden* olmak üzere üç temel yaklaşımdan oluşmaktadır.¹⁵⁵ Taklîdî başka bir ihtimale kapalı bir şekilde vâcib görenlerin, taklîde genel bakışlarına uygun olarak Haşeviyye ve Ta'limiyye (mutlak taklîd taraftarları) olduğu söylenebilir.¹⁵⁶ Şer'î/fer'î konular da dahil her konuda vukûfiyet olsun ya da olmasın muhakkak delilin bilinmesi gerektiğini savunarak delil bilinmeksizin taklîdî haram görenler, ittibâ savunanlardır. İttibâ savunanlar

154 İlgili açıklamalar için bk. Nâdiye Şerif Ömerî, *el-İctihâd fi'l-İslâm : usûlühû, ahkâmühû, âfâkuhû*, Beyrut 1985, s.173-193; Esen, *İctihad Teorisi*, s. 129-133.

155 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 280; Hafnâvî, *Tebisîrû'n-nücebâ*, s. 207-212.

156 Debûsî, *Takvimü'l-edille*, s. 389; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 139; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 280; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 867; Hafnâvî, *Tebisîrû'n-nücebâ*, s. 209.

olarak Bağdat Mu'tezilesi (Kaderiyye)'nden bazıları,¹⁵⁷ İbn Hazm,¹⁵⁸ İbn Teymiyye,¹⁵⁹ Şevkânî¹⁶⁰ ve Sıddîk Hasan Hân'dan¹⁶¹ bahsedilebilir. Tafsîl ehlini oluşturan cumhûr ise, daha önce işaret edildiği şekliyle ictihâdî nitelikleri kazanma şikkına mukabil tercih edilebilecek bir ihtimal olmasına ve ilgili mesele ile amel etme zorunluluğunun ortaya çıkıp çıkmamasına bağlı olarak câiz ya da vâcib görüşünü benimsemiştir.¹⁶²

Tafsîl ehlini oluşturan cumhûrun, şer'î/fer'î konulardaki taklîdi biri tarafları açısından diğeri şer'î/fer'î alanda taklîdin konuları açısından olmak üzere iki yönden incelediği görülmektedir. 1) Şer'î/fer'î alanda tarafları açısından taklîd: Bu, *âmmînin ve âlimin âlimi taklîdi* çerçevesinde ele alınmaktadır. Bahis konusu olan ayırıma önceki başlıklarda değinildiği hatırlatılmalıdır. 2) Şer'î/fer'î alanda konuları açısından taklîd: Burada bir kısım şer'î/fer'î konularda taklîde cevâz verilmezken bunların dışında kalan konularda taklîde cevâz verildiği görülür. Taklîde cevâz verilmeyen kısım, dinde doğrudan ve açıkça belirtilmiş "usûl'd-dîn, usûlû's-şer'îa, erkânü'l-islâm, zarûriyyât, kat'îyyât" olarak tabir edilen alanı oluştururken, bunların dışında kalan tartışmaya açık, detay hükümler içeren ve daha geniş bir alanı kapsayan kısım cevâz alanı olarak kabul edilir.¹⁶³ Önceki görüşlerle bir arada düşünülüğünde zarûrî olarak bilinen konularda taklîdin bâtıl olduğu konusunda, mutlak taklîd taraftarları dikkate alınmazsa ihtilâf yoktur.¹⁶⁴ Zarûrî olmayan şer'î/fer'î konularda ise, taklîdin geçerliliğine sadece ittibâ ehli itiraz etmektedir.

Çoğunluk nezdinde şer'î/fer'î alanda konuları açısından taklîdin mahiyetinin daha iyi anlaşılabilmesi için bazı usûlcülerin daha açık bir dil kullanarak konuyla ilgili yaptıkları ayırımlara ve bu çerçevede kullandıkları kavram ve örneklerle yer verilmesi yerinde olacaktır. Nitekim Şîrâzî ve Morâvî (ö.1061/1650), şer'î/fer'î konuları şu şekilde taksîme tâbi tutar: 1) *Zarûrî olarak bilinenler*: Beş vakit namaz, zekat, ramazan orucu, hac, abdest, zinanın, içkinin, adam öldürmenin haramlığı gibi konuların bilinmesi bu kısım altında yer alır. 2) *Nazar ve istidlâl ile bilinenler*:

157 Basrî, *el-Mu'temed*, II, 934; Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 252; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, IV, 147; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, III, 1019; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 197; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, VI, 284.

158 İbn Hazm, *el-İhkâm fî*, II, 823-824, 830, 836, 838, 848-849, 862.

159 İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakki'in*, II, 164-167.

160 Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 868-869

161 Sıddîk Hasan Hân, *et-Tarikatü'l-müslâ*, s. 39-40.

162 İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, III, 1018; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 197; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît*, VI, 280. Bazı usûlcüler bu konuda icmâ bulunduğunu dile getirirler (Mesela bk. İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, III, 1018). İcmâ yaklaşımı, bu iddia sahiplerinin delilsiz ittibâi da taklîd olarak değerlendirmelerine ve Haşeviyye ve Ta'limiyye gibi aşırı görüşlere sahip ekolleri itibara almamalarına dayandırılabilir. Her halükarda bu yaklaşım, şer'î konulardaki taklîdin geçerliliği konusundaki yaygın kabulü göstermesi açısından dikkate değerdir.

163 Basrî, *el-Mu'temed*, II, 941; Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 252; Ebü'l-Hattâb Mahfuz b. Ahmed b. Hasan el-Hanbelî Kelvezânî, *et-Temhîd fî Usulî'l-Fıkh*, (nşr. Müfid Muhammed Ebû Amşe), Cidde 1985, IV, 398-399; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, III, 1020; Ebü'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl* (nşr. Taha Abdürrauf Sa'd), Kahire 1414/1993, s. 432; İbn Emîru'l-Hâcc, *et-Takrîr*, III, 303; Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûlî'l-fikhi'l-Hanbelî* (nşr. Ahmed b. Muhammed b. Salih es-Serrah), Riyad 1421/2000, VIII, 4029; Moravî, *el-Kavlû's-sedîd*, s. 37-39.

164 Basrî, *el-Mu'temed*, II, 941; Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, s. 432.

İbadetlerin detayları, muâmelât, nikahla bağlantılı meseleler gibi konuların bilinmesi bu kısma girer. Onlara göre, ilk kısma giren konularda taklîd câiz değilken, ikinci kısımda yer alan konularda taklîd câizdir.¹⁶⁵ Zerkeşi, Şîrâzî'nin taksîminde ilk gruba girenleri *dinden olduğu zarûreten bilinen havâs ve avâm herkesin ortak olduğu bilgi*, ikinci gruba girenleri *sadece havâssa has olan bilgi* şeklinde sunmaktadır. İlk kısımda başkasını taklîdin hiç kimseye câiz olmadığını ifade ederken, ikinci kısımda müctehid, âmmî ve ictihâd seviyesine ulaşmamış âlim gruplandırmasına giderek her birisine dair görüş ve tartışmalara yer vermektedir.¹⁶⁶ Nablûsî, zikredilen ikili ayrımı dinden olduğu zarûrî olarak bilinmesi dolayısıyla *üzerinde ittifak edilenler* ve böyle olmadığı için *üzerinde ihtilâf edilenler* şeklinde sunarak ikincisinin aksine ilkinde taklîde ihtiyaç duyulmayacağını ifade etmektedir.¹⁶⁷ İctihâdla karşılaştırmaya giderek konuya yaklaşan Ebû Ali en-Nazzâm (ö.231/849) ve Ebû Ali el-Cübbâî, *ictihâdın mümkün olduğu konularda* taklîdin câiz olduğunu, beş vakit namaz gibi *ictihâdın mümkün olmadığı konularda* ise taklîdin câiz olmadığını ifade etmektedir.¹⁶⁸ Bu ayrıma göre ictihâd ile taklîdin geçerli olduğu alanlar örtüşmektedir.

Yapılan taksîm ve açıklamalara göre ictihâda kapalı olup yaygınlık ve ehemmiyeti dolayısıyla Müslüman bir toplumda yaşıyor olmanın bilinmesini zarûrî kıldığı, üzerinde ittifak oluşmuş konular taklîde kapalıdır. Bunların dışında kalan konular ise, dinin asılları değil de teferrüatı kabilinden olması, ihtilâf alanını oluşturması, zannıyyâtтан sayılması, detay inceleme gerektirmesi ve ancak ehlinin bilebilecek olması dolayısıyla ictihâda açık olduğu gibi taklîde de açıktır.

Şer'î/fer'î konularda taklîdle ilgili olarak ortaya çıkan her üç yaklaşım da kendi görüşlerini ispata çalışmıştır. Vâcîp görüşünü savunan mutlak taklîd taraftarları genel taklîd taraftarlığı çerçevesinde kullandıkları delilleri burada da kullanmışlardır.¹⁶⁹ Şer'î/fer'î konularda delilsiz taklîdin haram olduğu kanaatini taşıyan ittibâ taraftarları, âmmînin âlimi taklîdine itiraz sadedinde yukarıda sunulan deliller ile genel olarak mutlak taklîd taraftarlarına karşı getirilen delilleri kullanmışlardır.¹⁷⁰ Büyük çoğunluğu oluşturan tafsîl ehli ise, şer'î/fer'î konuları kendi içinde *taklîdine izin verilen ve taklîdine izin verilmeyen kısımlarına* ayırarak delillendirmeye gitmişlerdir. Onlar şer'î/fer'î alanda taklîdin câiz olmadığı kısım ile ilgili olarak bu konuların tevâtürle sabit ve zarûrî olarak biliniyor olması, bu konularda taklîdin câiz olmayacağına dair icmânın bulunması, avam-havâs bütün Müslümanların bunları

165 Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 252; Moravî, *el-Kavlû's-sedîd*, s. 37-39.

166 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 283-304. Bahsi geçen görüş ve tartışmalar, âmmîn ve âlimin taklidi ile ilgili bölümlerde değerlendirildiği için burada tekrar edilmemiştir.

167 Nablûsî, *Hulâsatü't-tahkîk fî beyâni hükmi't-taklîd ve't-telfîk*, s. 4.

168 Basrî, *el-Mu'temed*, II, 934; Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 252; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 197; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 284.

169 Mutlak taklîd taraftarlarının taklîd lehine getirdikleri deliller için bk. Yığın, "Klasik Fıkıh Usûlünde Taklîdin Bilgi ve Amel Değeri: Genel Bir Bakış", s. 119-121.

170 Mutlak taklîd taraftarlarına karşı büyük çoğunluğun getirdiği deliller için bk. Yığın, "Klasik Fıkıh Usûlünde Taklîdin Bilgi ve Amel Değeri: Genel Bir Bakış", s. 119-124.

doğrudan bilmede ve bunlardan sorumlu tutulmada eşit olması, zarûrî olarak bilinen bir şeyde taklîdin hâsılı tahsil manası taşıması ve bunun abes bir iş olması, bu konuların nazar ve istidlâle diğer bir ifade ile ictihâda kapalı olması gibi gerekçelerle taklîde karşı çıkmışlardır.¹⁷¹ Şer'î/fer'î konular içerisinde taklîdine izin verilen kısımda ise, zikredilen niteliklerin bulunmadığına işaret etmenin yanında ayrıca âmmînin âlimi taklîdi lehine yukarıda sunulan delillere yer vermişlerdir.

Çoğunluk nezdinde şer'î/fer'î konularda taklîde izin verilen kısım verilmeyen kısma nazaran çok daha büyük bir alanı oluşturmaktadır. İtikâdda genel olarak taklîde karşı çıkılırken şer'î-fer'î konularda taklîde genel bir kabul ile bu denli geniş bir alanın ayrılması ikisi arasındaki farkların zikredilmesini gerekli kılmış ve bu çerçevede usûlcüler tarafından bazı açıklamalar yapılmıştır. Usûlcülere göre, itikâdî konularda değil de şer'î/fer'î konularda taklîde yaygın bir müsaadenin bulunması, taklîd edilen müctehidin itikâdî konulardakinin aksine hata etse de sevaba ulaşacak olmasına dayanır.¹⁷² Ayrıca, itikâdî hükümler ve onların delilleri sınırlı iken fer'î meselelerin ve delillerinin çok olması, herkesin bunları öğrenmesinin zorluğundan dolayı taklîd zarûretini ortaya çıkarmaktadır.¹⁷³ Diğer yandan şer'î/fer'î konularda kendisine cevâz verilen taklîd, daha önce belirtildiği üzere âlimin daha âlim olanı taklîdine cevâz veren görüşler olsa da daha çok avâmın âlimi taklîdi çerçevesinde geçerli kabul edilmektedir. Bu, itikâdî konulardakinin aksine şer'î/fer'î konularda avâmîğin taklîdi zorunlu hale getirmesi dolayısıyladır.¹⁷⁴

Yapılan ayırmalar ve açıklamalara bakıldığında şer'î/fer'î konularda taklîd ile ilgili vâcip görme, haram görme ve tafsîle gitme şeklinde ortaya çıkan üç yaklaşımdan ilk ikisi kategorik bir tavır alışı göstermektedir ve kabul ya da red şeklinde kesin bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu iki yaklaşımdan bütün fer'î konularda taklîdi vâcip gören mutlak taklîd taraftarları için taklîdin fer'î konularda ilim sağladığı, taklîdi haram kabul eden ittibâ taraftarlarına göre ise taklîdin şek, vehim ya da cehl gerektirdiği kanaatinde oldukları söylenebilir. Tafsîl ehline gelince zarûriyyât kabilinden olan fûrû konularında cumhûrun ittifâkıyla taklîde cevâz verilmemekte, bunların dışında kalan ve fûrûun çoğunluğunu oluşturan kısımdaki taklîde ise cevâz verilmektedir. Buna göre ilk grup konulardaki taklîd, yasak taklîd içerisine yerleştirilirken, ikinci grup konulardaki taklîd yasak olan taklîdten istisnâ edilmiş olmaktadır. Burada birinci grup konularda ilim arandığı için cumhûr nezdinde zan sağladığı kabul edilen taklîdin yeterli görülmediği, ikinci grup konularda ise zannın yeterli olması dolayısıyla taklîde cevaz verildiği anlaşılmaktadır.

171 Şîrâzî, *el-Luma'*, s. 252; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, III, 1018, 1020; Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, s. 432; İbn Emîrî'l-Hâcc, *et-Takrîr*, III, 303; Merdâvî, *et-Tahbîr*, VIII, 4029; Moravî, *el-Kavlü's-sedîd*, s. 37-39; Ömerî, *el-İctihâd ve't-taklîd*, s. 271.

172 İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, III, 1018.

173 Seyyid, *Usûl-i fıkıh medhal*, s. 248-249.

174 Bunu destekleyen açıklamalar için bk. Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 950; Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 197; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, VI, 283.

SONUÇ

Taklîd, İslâm toplumlarının bilgi ve amel ile ilişkisini düzenleme noktasında gerek teorik gerekse pratiğe yansıyan bir çok yönü bulunan önemli kavramlar arasında yer alır. Bilgi ve amel değeri, taklîde ait söz konusu teorik ve pratik yönlerin daha iyi anlaşılması açısından göz ardı edilemez veriler sunmaktadır. Bu veriler, İslâm toplumlarının tüm kesimlerini ilgilendiren esaslar içermektedir.

Bilgi ve amel değerini tespit amacıyla usûl eserleri incelendiğinde taklîdin meşrûiyetine bakışın temelde mutlak olarak kabul etme ve bazı durumları istisnâ ederek geri kalanı reddetme şeklinde iki yaklaşım çerçevesinde ortaya çıktığı söylenebilir. İlk yaklaşımı tercih eden istisnâî grup karşısında İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu ikinci yaklaşımı benimsemiştir. Buradan hareketle İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğunun temelde taklîde karşı olduğu söylenebilir. Büyük çoğunluk, taklîde karşı takındığı bu olumsuz yaklaşımdan anlam bakımından taklîd olarak değerlendirdiği bazı durumları meşrûiyet açısından istisnâ etmişse de neyin istisnâ edileceği konusunda kendi içinde ihtilâfa düşmüştür. İstisnâî red taraftarları olarak büyük çoğunluk, kendi içinde cumhûr ve muhalif görüşe sahip azınlıkta kalan görüşler şeklinde bir ayrışma yaşamıştır. Cumhûrun anlam bakımından taklîd olarak kabul edip meşrûiyet açısından yasaklanmış olan taklîdden istisnâ ettiği, yani meşrû kabul ettiği uyma şekli, âmmînin âlimi fer'î ictihâdî konularda ve âlimin âlimi usûlde taklîd etmesidir. Cumhûrun karşısında yer alan bazı âlimler, cumhûrun istisnalarına ek olarak ve onların aksine itikâdî konulardaki taklîd ile fer'î konularda âlimin âlimi taklîdini de geçerli kabul etmişlerdir. Âlimin ya da âmmînin âmmiyi taklîdi bütün İslâm âlimleri tarafından, usûlün ve fer'î konuların zarûriyyât kısmındaki taklîd ise, mutlak taklîd taraftarlarının dışında kalan büyük çoğunluk tarafından câiz görülmemiştir.

Taklîdin bilgi değeri konusunda şu dört temel yaklaşım ortaya çıkmıştır: 1) İlim, 2) İtikâd ya da cezm, 3) Zan, 4) Şek, vehim, cehl. Cumhûr, bunlar içerisinde özellikle zan yaklaşımını benimsemiş, zannın taklîd ile elde edilen veri hakkında mı yoksa taklîd edilen kişi hakkında mı olduğu konusunda ihtilâf etmiştir.

Taklîdin meşrûiyeti konusunda ortaya çıkan her yaklaşım, taklîdin bilgi değeri ile ilgili tutuma paralel bir yol izlemiş, her yaklaşım taklîd hakkında benimsediği bilgi değerine göre amel değerini de belirlemiştir. Dolayısıyla kimin kimi hangi konularda taklîd edebileceği ya da taklîd edemeyeceği, taklîdin bilgi değeriyle uyumlu bir şekilde ortaya çıkmıştır.

İslâm âlimlerinin taklîdle ilgili görüşlerine genel olarak bakıldığında, onların iki uç yaklaşıma karşı çıkarak orta yolu oluşturmaya çalıştıkları görülür. Bu iki uç yaklaşımdan ilki, nazar ve istidlâlin tamamen ortadan kaldırılması, âlimin ilim ehli olsa da her halükârda başkalarına uymaya yönlendirilmesi ve en azından bu görüşü

benimseyenlerin bir kısmı nezdinde bazı şahıslara (imam gibi) manevî bir otorite yüklenerek dînî bilginin tamamen onlara dayandırılması gibi neticelere götüren taklîdin mutlak olarak benimsenmesi yaklaşımıdır. Karşı çıkılan ve diğer uçta yer alan mukabil yaklaşım ise, nazar ve istidlâlî mutlak olarak kabul edip ilmî birikim ve tecrübe gerektiren bir konuda hiçbir birikimi ve tecrübesi olmayan bir şahsa sorumluluk yüklenmesine götürecektir şekilde âmmînin delili bilmesini ve hüküm elde etmesini, yani dînî hükme ulaşma konusunda nazar ve istidlâlde bulunmasını gerekli gören yaklaşımdır.

İslâm âlimlerinin taklîdle ilgili genel tercihleri, İslâm toplumunu oluşturan insanların ilmî ehliyetlerine göre taksîme tâbi tutulmasına götürmüştür. Bu çerçevede dînî hükümlere ulaşılması, ilmî bir faaliyet olarak görülmüş ve bu görev ilmî ehliyete sahip olan âlimlere verilmiştir. İlmî ehliyete sahip olmayanlar ise avâm olarak nitelenmiş, insan olmak ve İslâm toplumunda yaşıyor olmak dolayısıyla bilinmesi gerektiği düşünülen aklî/itikâdî konular ile zarûriyyattan olan fer'î konuların dışında kalan meselelerde ilim ehline tâbi olması gereken insanlar olarak kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak İslâm toplumlarında âlim-âmmî ayrımı, belirgin bir şekilde teori ve pratikte kendisini hissettirmiştir. Tarihte farklı yansımalarının bulunduğu unutulmamakla birlikte insanların ilmî kabiliyet, birikim ve tecrübelerinin esas alındığı bu ayrım ile dinin tahrifinin önlenmesi ve Hz. Peygamber'den itibaren aktarılagelen dînî bilginin ehli tarafından korunması hedeflendiği gibi ilim ehli aracılığıyla dinin doğru anlaşılması ve dînî hakikatin kendi yapısına uygun bir şekilde kavranarak yeni meselelere isabetli çözümlerin bulunması gibi endişelerin gözetildiği anlaşılmaktadır.